

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Sauliaus Bareikos,
V kurso, civilinių ginčų
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Europos Sąjungos civilinio proceso principai: esama patirtis ir
perspektyvos**

**The principles of European Union civil procedure: present experience
and prospects for the future**

Vadovas: prof. Habil. dr. Valentinas Mikelėnas
Recenzentas: prof. Habil. dr. Vytautas Nekrošius

Vilnius
2021

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

ES civilinis procesas ir diskusijos dėl jo harmonizacijos pastaruoju metu patiria tam tikrą atgimimą. Esamos harmonizacijos priemonės dažniausiai nukreiptos į labai specifinėse civilinio proceso srityse kylančias problemas, kartu sukuria sudėtingą sistemą, kurioje orientuotis labai sudėtinga, dalis iš tiesų naudingų instrumentų lieka beveik nenaudojami ar sukuria dar didesnę nacionalinių sistemų fragmentaciją. 2020 m. užbaigtos ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės bei 2017 m. Europos parlamento rekomendacijos Komisijai dėl bendrųjų būtiniausių civilinio proceso standartų priėmimo – esminiai ir reikalingi pirmieji žingsniai link šių problemų sistemiško sprendimo.

Pagrindiniai žodžiai: Harmonizacija, Europos Sąjunga, Civilinis procesas, ELI / UNIDROIT pavyzdinės taisyklės, fragmentacija, principai

EU civil procedure and discussions regarding its harmonization is experiencing a level of revitalization. Existing harmonizing instruments in EU disposal are commonly directed at tackling very specific problems arising in cross-border litigation generate a complex and labyrinth-like system. Due to this, a lot of practically useful tools provided by EU are left unexposed and underused. The ELI / UNIDROIT model rules on European civil procedure finalized in the year 2020 as well as the Proposal of 2017 of the European Parliament regarding Recommendations to the Commission on the adoption of common minimum standards of civil procedure are the first considerable steps towards systemic tackling of the aforesaid problems. Their non-intrusive nature and professional outlook may become the foundation of further development of a unified EU system of principles of civil procedure.

Keywords: Harmonization, European Union, Civil procedure, ELI / UNIDROIT model rules, fragmentation, principles

TURINYS

DARBE NAUDOJAMŲ SANTRUMPŲ SĄRAŠAS.....	2
IŽANGA.....	3
ES IR ES VN TEISĖS SISTEMŲ SANTYKIS CIVILINIO PROCESO SRITYJE	6
Pagrindiniai ES IR ES VN teisės sistemų santykį apibūdinantys principai ir taisyklės.....	6
Procesinės autonomijos principas.....	7
Lygiavertiškumo ir veiksmingumo principai.....	9
Geranoriško bendradarbiavimo principas.....	12
KELIAS LINK ES CIVILINIO PROCESO HARMONIZAVIMO.....	14
Pagrindiniai ES teisės civilinį procesą reguliuojantys instrumentai ir jų poveikis.....	14
ESTT vaidmuo ES VN civilinio proceso harmonizavimo procese ir šios veiklos sukuriamas kontraproduktyvus efektas	16
DISKUSIJOS DĖL POREIKIO HARMONIZUOTI ES IR ES VN CIVILINIO PROCESO TEISĘ.....	19
Poreikis harmonizuoti ES ir ES VN civilinio proceso teisę	20
Potencialios harmonizacijos kryptys ir susijusios problemos	22
NAUJOSIOS ES CIVILINIO PROCESO REGULIAVIMO INICIATYOS IR JŲ POVEIKIS ES CIVILINIO PROCESO TEISĖS HARMONIZAVIMUI	28
Bendri būtiniausi civilinio proceso standartai	28
ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės.....	36
IŠVADOS.....	43
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	45
SANTRAUKA.....	50
SUMMARY.....	51

DARBE NAUDOJAMŲ SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

2016 m. vertinimas – 2016 m. Europos Parlamento *European Added Value Assessment on Common Minimum Standards of Civil Procedure* I priedas, Magdalena Tulibacka, Margarita Sanz, Roland Blomeyer atliktas tiriamasis darbas

2019 m. vertinimas – 2019 m. Europos Parlamento *European Added Value Assessment on Common Minimum Standards of Civil Procedure*

Bendri būtiniausi civilinio proceso standartai – 2017 m. liepos 4 d. Europos Parlamento rezoliucija su rekomendacijomis Komisijai dėl Europos Sąjungos bendrų būtinausių civilinio proceso standartų

EEB Sutartis – Europos Ekonominės Bendrijos Sutartis

EK – Europos Komisija

ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės – 2020 m. užbaigtos ELI / UNIDROIT pavyzdinės Europos civilinio proceso taisyklės

EP – Europos Parlamentas

ES – Europos Sąjunga

ESS – Europos Sąjungos Sutartis

ESTT – Europos Sąjungos Teisingumo Teismas

kt. – kita

p. – puslapis

SESV – Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo

t. t. – taip toliau

VN – valstybė(s) narė(s)

IŽANGA

Nagrinėjamos temos aktualumas: universalus ES civilinis procesas – nuolatinio teisės mokslininkų dėmesio susilaukianti tema. Dėl nesustojančios Europos sąjungos teisės sistemos plėtros, jos kompleksiško, bei daugybės su tuo susijusių problemų, prie šio klausimo vienaip ar kitaip nuolatos sugrįžtama. Jau seniai pradėti kelti klausimai dėl didelio poreikio harmonizuoti ES VN procesinę teisę. Per pastaruosius kelis dešimtmečius priimta eilė ES reglamentų bei direktyvų, daugybė jų normos aiškinančių ESTT sprendimų, tačiau daugelis ES lygiu priimtų civilinį procesą reglamentuojančių teisės aktų reguliuoja tik paskirus, tarytum, pačius aktualiausius ES civilinio proceso institutus, todėl aiškios ir vientisos ES civilinio proceso sistemos vizija dar visai neseniai, o gal ir šiandien, neretam teisininkui atrodo tarsi naivi utopinė idėja. Tačiau jau nuo 2015 m. galimas pastebėti tam tikras ES institucijų atgimimas judant link esminio ES civilinio proceso harmonizavimo – 2017 m. liepos 4 d. Europos Parlamento rezoliucija su rekomendacijomis Komisijai dėl Europos Sąjungos bendrų būtinausių civilinio proceso standartų, taip pat, galima matyti ir dar 2013 m. prasidėjusio Europos teisės instituto ir UNIDROIT darbo link bendros Europos civilinio proceso teisės sistemos vaisius - 2020 m. užbaigtos ir 2021 m. sausį publikuotos ELI / UNIDROIT pavyzdinės Europos civilinio proceso taisyklės. Šie pastarųjų metų įvykiai teisinėje Europos regiono erdvėje signalizuoja apie poreikį vėl sugrįžti prie ES civilinio proceso sistemos, apžvelgti nueitą jos genezės ir vystymosi kelią ir pateikti tam tikras išvagas dėl galimų perspektyvų ateičiai.

Darbo tikslas: išsamiai aptarti ES civilinio proceso teisės raidą iki šios dienos, pagrindines su šia tema susijusias problemas bei kaip atspirties tašku pasinaudojant 2020 m. užbaigtomis ELI / UNIDROIT pavyzdinėmis Europos civilinio proceso taisyklėmis sistemiškai suformuluoti Europos sąjungos civilinio proceso principus bei apžvelgti Europos sąjungos civilinio proceso tolesnės raidos galimybes.

Darbo uždaviniai: pasiekti nurodytam tikslui šiam darbu keliami tokie uždaviniai:

1. Apžvelgti ES ir ES VN teisinių bei institucinių sistemų kompetencijas, jų atribojimui svarbius principus ir ES sutarčių nuostatas;
2. Aptarti egzistuojančius ES teisės aktus ir kitas ES civilinio proceso harmonizacijos priemones, jų privalumus bei trūkumus, indėlių į ES civilinio proceso harmonizavimą ir civilinio proceso principų ES lygiu formavimą;

3. Pagrįsti egzistuojantį poreikį platesnei nei esama ES civilinio proceso harmonizacijai bei apžvelgti tokios harmonizacijos kelius, jų privalumus ir trūkumus;
4. Išanalizuoti paskutinėse tarptautinėse bei ES iniciatyvose pateikiamą siūlomą (ar rekomendacinį) ES civilinio proceso reguliavimą, pateikti jų galimo poveikio tolesnei ES civilinio proceso principų raidai vertinimą.

Objektas ir tyrimo metodai: šio darbo tyrimo objektas – tai pirmiausia ES civilinį procesą (paskirus jos klausimus) reguliuojantys ES antrinės teisės aktai, ESTT praktika ir šiais aktais kuriama ES civilinio proceso sistema. Šiam objektui tinkamai ištirti darbe naudojami teleologinis, sisteminis, loginis, lyginamasis tyrimo metodai.

Teleologinis metodas naudojamas aptariant ir aiškinant Bendruosius būtinausius civilinio proceso standartus bei ELI / UNIDROIT pavyzdines civilinio proceso taisykles, juose formuluojamus principus bei akto kūrėjo tikslus.

Sisteminis metodas darbe naudojamas apžvelgiant esamą ES civilinio proceso sistemą, analizuojant ESTT praktiką, atskleidžiant ES civilinio proceso esamą problematiką.

Loginis metodas naudojamas siekiant pagrįsti poreikį labiau harmonizuoti ES civilinį procesą, bendrame darbo dėstyje, vystant darbo problematiką.

Lyginamasis metodas naudojamas paskutinėje dalyje analizuojant aiškinant Bendruosius būtinausius civilinio proceso standartus bei ELI / UNIDROIT pavyzdines civilinio proceso taisykles.

Darbo originalumas: nors Europos sąjungos civilinio proceso tematika mokslinių darbų tikrai nemažai, tačiau po ELI / UNIDROIT pavyzdinių Europos civilinio proceso taisyklių užbaigimo, išsamesnio šios temos aptarimo, kuriame būtų pateikiama šių taisyklių analizė, galima įtaka tolesnei ES civilinio proceso raidai, pavieniai. Taip pat, galima pasigesti ir mokslinių darbų, kuriuose būtų išsamiai aptariama ES civilinio proceso principų sistema bei jos raidos galimybės atsižvelgiant į paskutinių tarptautinio ir ES lygmens iniciatyvų turinį. Būtent šiuo požiūriu ir išeities tašku bei aptariamo teisės akto naujumu ir pasižymi šio darbo originalumas.

Svarbiausi šaltiniai: darbe iš esmės analizuojama ES civilinio proceso teisės sistema, jos raida bei tolesnės plėtros ir harmonizavimo galimybės, tam tikros alternatyvos. Atitinkamai svarbiausiais šaltiniais šiam darbui laikytini ES antrinės teisės aktai, reguliuojantys paskirus ES civilinio proceso klausimus, pagrindiniai ESTT sprendimai šia tematika, 2017 m. liepos 4 d. Europos Parlamento rezoliucija su rekomendacijomis

Komisijai dėl Europos Sąjungos bendrų būtinausių civilinio proceso standartų bei ELI / UNIDROIT pavyzdinės Europos civilinio proceso taisyklės. Taip pat, didelę reikšmę šio darbo kryptį turi mokslinių darbų rinkinys „*The Future of the European Law of Civil Procedure*“, kuriame pateikiamos įvairių teisės mokslininkų – Stefan Huber, Stephanie Law ir kitų, bei ELI / UNIDROIT pavyzdinių Europos civilinio proceso taisyklių rengėjų įžvalgos įvairiais ES civilinio proceso kaip sistemos ir su jos raida bei harmonizavimu susijusiais klausimais, pateikiamas ir tolesnės ES civilinio proceso teisės raidos vertinimas.

ES IR ES VN TEISĖS SISTEMŲ SANTYKIS CIVILINIO PROCESO SRITYJE

ES ir ES VN teisės sistemų santykis, ES teisės intervencijos į ES VN teisę apimtis ne tik civilinio proceso reglamentavimo srityje, bet ir apskritai – nuolatinės teisininkų bendruomenės diskusijas kelianti ir pastovaus ESTT dėmesio susilaukianti problema. Tai nenuostabu, kadangi bent vienas faktas aiškus – ESS 5 straipsnyje bei SESV 81 bei 114 straipsniuose nubrėžtos šio santykio ribos mažų mažiausiai blankios, kas savo ruožtu ir sukuria didelį poreikį pagal aiškesnius kriterijus, konkretesnes taisykles ir principus įrėminti aptariamą santykį.

Per kone 50-ies metų praktiką ESTT pavyko suformuluoti eilę principų, kuriais galima pasinaudoti kaip įrankiais aiškesniam ES teisės vaidmens kiekvienos iš ES VN dar vis autonomiškose teisės sistemose suvokimui suformuoti – tai tokie ESTT praktikoje apibrėžti, kaip procesinės autonomijos, lygiavertiškumo, veiksmingumo bei geranoriško bendradarbiavimo, subsidiarumo bei proporcingumo principai. Autoriaus nuomone, prieš analizuojant konkrečias su ES teisės sistemos harmonizavimu civilinio proceso srityje susijusias problemas bei siekiant nuoseklesnio civilinio proceso principų įtvirtinimo ES teisėje poreikio pagrindimo, pirmiausia esminga atskleisti minėtų ES ir ES VN teisės sistemų santykio principų turinį ir reikšmę, taigi kiekvienas iš jų yra glaustai aptiriamas tolesniuose šio skyriaus poskyriuose.

Pažymėtina, šioje dalyje analizuojami principai, turintys reikšmę aptariant būtent ES ir ES VN santykį civilinio proceso, kaip materialiosios teisės suteikiamų asmenims teisių įgyvendinimo jas ginant teisme teisės šakos, srityje. Išimtinė ES kompetencija darbe neaptariama, kadangi civilinis procesas kaip visuma į jos sferą nepatenka (minėtas SESV 81 straipsnis), taigi su ja susijusi problematika, šiam darbui neaktuali ir nepatenka į jo analizės sferą. Darbe pateikiama trumpa esmingai reikšmingų ES ir ES VN santykio ribos civilinio proceso santykiuose nustatymui principų apžvalga, kuri taip pat bus reikšminga tolesnėse darbo dalyse, aptariant ESTT veiklos (de)harmonizuojantį poveikį.

Pagrindiniai ES IR ES VN teisės sistemų santykį apibūdinantys principai ir taisyklės

Neišvengiama ES kaip *sui generis* supranacionalinės teisinės sistemos teisinė realybė yra ta, jog pirminiai ir iš esmės pagrindiniai ES teisę taikantys ir asmenims suteikiamas teises užtikrinantys subjektai – konkrečios ES VN nacionalinės institucijos, kurioms skirta užduotis – visiško ES teisės *effet utile* užtikrinimas (Law *et al*, 2020. p. 29)

Atitinkamai, šioms esant būtent ES VN nacionalinėmis institucijomis, jų veiklos principus, kompetenciją bei veikimo diskrecijos ribas taip pat kone išimtinai reglamentuoja nacionalinėje konkrečios ES VN teisės sistemoje įtvirtintos procedūrinės taisyklės. ES teisinio reglamentavimo ribos, nustatytos ESS ir SESV, savo ruožtu yra mažų mažiausiai nepakankamai plačios nacionalinių ES VN institucijų veiklai reguliuoti, todėl siekiant ES teisės efektyvumo užtikrinimo, ES VN nacionalinių normų taikymas tai pat yra neišvengiamas (Law *et al*, 2020. p. 29).

Esant tokiai teisei realybei, konkretesnis ES ir ES VN ir atitinkamai šių socialinių-politinių organizmų institucijų veiklos ribų ir kompetencijų santykio apibrėžimas, yra pirminis ir kertinis poreikis, siekiant tinkamos šių teisinių sistemų sąveikos. Šio poreikio užtikrinimui esmingai pasitarnauja ESS ir SESV įtvirtinti ir ESTT praktikoje išplėtoti ES ir ES VN teisės sistemų santykį apibrėžiantys principai.

Pagrindinės identifikuotinos aktualios ES teisės interventyvaus reglamentavimo arba kitaip tariant ES ir ES VN teisinio reglamentavimo santykio ribas apibrėžiančios ES teisės normos – tai ESS 4 (geranoriško bendradarbiavimo principas), 19 (ES institucijų interventyvos teisėkūros teisė, siekiant ES VN teisinių sistemų harmonizavimo) straipsniai bei SESV 3 (išimtinė ES kompetencija), 67 (ES pareiga sudaryti sąlygas teisingumo prieinamumui per tarpusavio pripažinimą) 81 (tarptautinis bendradarbiavimas civiliniuose ginčiuose), 114 (teisės harmonizacijos ir teisės normų vienodinimo užtikrinimas) straipsniai bei jau minėti ESTT praktikoje plėtojami ES VN procesinės autonomijos, lygiavertiškumo, veiksmingumo bei geranoriško bendradarbiavimo principai. Siekiant atskleisti nuoseklią ES ir ES VN teisės sistemų santykio problematikos raidą, toliau šiame darbe aukščiau minėti principai aptariami pagal jų istorinį vystymąsi ESTT praktikoje aiškinant minėtas ES teisės normas.

Procesinės autonomijos principas

ES VN procesinės autonomijos principas minėto poreikio sąlyginiam užtikrinimui visų pirma pasitarnauja kaip pamatinė taisyklė, apibrėžianti ES ir ES VN teisinių sistemų ir jose veikiančių teisę taikančių subjektų veiklos ribas. ESTT praktikoje šis principas kildinamas iš ESS 5 (dabartinis 4 straipsnis) straipsnyje įtvirtinto bendradarbiavimo principo. Šio principo turinio atskleidimo pirminės užuomazgos ESTT praktikoje, galima laikyti, prasidėjo dar 1968 m., su ESTT sprendimu byloje *Firma Gebrüder Lück prieš Hauptzollamt Köln-Rheina*, kuriame, nors pats principo pavadinimas ir nėra

nurodomas, tačiau jo turinys atskleistas negatyviaja prasme, t. y. jog *nepriklausomai nuo to, kad ES teisė* (nors, ETT byloje pateiktas išaiškinimas yra susijęs su EEB sutarties 95 str., nustatančiu draudimą ES VN nustatyti papildomus mokesčius iš kitų ES VN importuojamoms prekėms, tačiau, aiškumo dėlei čia išaiškinimas pateikiamas suabstraktintas) *iš esmės draudžia taikyti bet kokią nacionalinę priemonę, nesuderinamą su ja, tačiau šis ribojimas neapriboja kompetentingų nacionalinių teismų galių taikyti iš įvairių procedūrų, prieinamų pagal nacionalinę teisę, tas, kurios yra tinkamos siekiant apsaugoti asmenų teises, nustatytas ES teisėje*.¹ Pozityviaja ir plačiau sutinkama formuluote procesinės autonomijos principas taip pat gali būti aptinkamas 1976 m. ETT priimtame sprendime byloje *Rewe v Landwirtschaftskammer für das Saarland* ir iš esmės reiškia, jog *konkrečioje teisinio reguliavimo srityje nesant ES teisės normų, ES VN turi autonomiją paskirti kompetentingas institucijas, teismus ir nustatyti procedūrinės sąlygas konkrečios asmeniui teisės, kylančios iš ES teisės tiesioginio veikimo, efektyviam įgyvendinimui (užtikrinimui)*.

Matyt svarbiausia nurodytame ESTT apibrėžime yra ES teisės tiesioginio veikimo efektyvaus užtikrinimo kategorija, kaip turinti įvairialypę reikšmę ES teisinės tvarkos tvarumui, sąlyga – kartu su viršenybės principu, tiesioginio ES teisės veikimo principas iš esmės suformuoja nacionalinės procesinės ES VN autonomijos koncepciją, užtikrina ES teisės taikymo privalomumą ES VN, taip pat sukuria pagrindą ES piliečiams ginti savo teises, kildinamas tiesiogiai iš ES teisės normų (Law *et al*, 2020. p. 30) (šiuo aspektu, taip pat aktualus ES VN geranoriško bendradarbiavimo principas, aptariamasis vėliau šioje dalyje).

Tačiau nors ši ESTT pateikiama ES VN procesinės autonomijos principo samprata iš pirmo žvilgsnio atrodo pakankamai aiški ir brėžianti apčiuopiamą ribą tarp ES ir ES VN teisinių ir institucinių sistemų, ES VN procesinės autonomijos apimtis vis viena lieka pakankamai aptaki, susieta tik su ES teisės tiesioginio veikimo *efektyviu*² užtikrinimu ES VN nacionalinėmis priemonėmis, todėl visapusiškam ES ir ES VN teisės sistemų santykio atskleidimui, turi būti aptarti kiti principai, aiškiau apibrėžiantys procesinės autonomijos principo ribas.

¹ Originalo (anglų) kalba: although Article 95 of the Treaty has the effect of excluding the application of any national measure incompatible with it, the Article does not restrict the powers of the competent national courts to apply, from among the various procedures available under national law, those which are appropriate for the purpose of protecting the individual rights conferred by Community Law .

² Efektyvumas, kaip dar ne kartą pažymima šiame darbe – konceptualia prasme iš esmės gali būti beribis, todėl ES galimos intervencijos ribų nustatymui aiškumo pernelyg nesuteikia.

Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad ES ir ES VN teisės sistemų santykio vertinimo požiūriu, procesinės autonomijos principas, suteikiantis ES VN diskreciją veikti savo nuožiūra, kai ES teisėje nėra nustatytos aktualios procedūrinės taisyklės, tačiau konkrečios normos efektyviam veikimui tokios taisyklės yra reikalingos, yra tarsi bendrasis pamatinę ES ir ES VN teisinių sistemų ir institucijų kompetencijos ES suteikiamų teisių įgyvendinimo sferoje padalijimo taisyklę nustatantis ES teisės postulatas, tačiau reikalaujantis išsamesnio atskleidimo kitų principų kontekste – šie principai aptariami toliau.

Lygiavertiškumo ir veiksmingumo principai

Lygiavertiškumo ir veiksmingumo principai visų pirma susiformavo kaip ES VN procesinės autonomijos principo taikymo ribas apibrėžiančios taisyklės. Nors šie principai ESTT praktikoje iš esmės įvardijami vietoje jau aptarto tiesioginio veikimo principo (ESTT 2018 m. gegužės 17 d. sprendimas byloje Karel de Grote), tai laikytina ESTT praktikos nenuoseklumu (Law *et al*, 2020. p. 30), kadangi tiesioginio veikimo principo ir šioje dalyje aptariamų lygiavertiškumo ir veiksmingumo principų vertinant ES ir ES VN teisinių sistemų santykį teisinė reikšmė yra kokybiškai skirtinga. Tiesioginio veikimo principas ir jo reikšmė ES VN procedūrinei autonomijai jau aptarta ankstesnėje dalyje, todėl detaliau nenagrinėjama – ši dalis skirta būtent lygiavertiškumo ir veiksmingumo principų reikšmės apžvalgai.

Lygiavertiškumo ir veiksmingumo principai ESTT praktikoje apibrėžiami, kaip minėta, kaip ES VN procesinės autonomijos principą apibrėžiančios taisyklės, konkrečiai, byloje *Karel de Grote*, ESTT pasisakė, kad nesant ES lygmeniu priimtų taisyklių konkrečioje situacijoje (minimos bylos atveju – sprendimui už akių priimti), tokių procesinių taisyklių taikymas priklauso nacionalinių teismų kompetencijai, tačiau tokia nacionalinė tvarka *turi būti ne mažiau palanki nei ta, kuri taikoma panašioms vidaus situacijoms (lygiavertiškumo principas), ir dėl jos Sąjungos teisės sistemoje vartotojams suteiktų teisių įgyvendinimas neturi tapti praktiškai neįmanomas ar pernelyg sudėtingas (veiksmingumo principas)*. Taigi procesinės autonomijos principo taikymui nustatomi 2 pagrindiniai kriterijai, toliau aptariami individualiai.

Lygiavertiškumo kriterijus (principas) iš esmės gali būti laikomas tam tikra procesinio nediskriminavimo principo išraiška (Law *et al*, 2020. p. 33), tačiau nors ir nustato, jog bet kuriam asmeniui, siekiančiam ES teisėje įtvirtintos teisės apgynimo nacionaliniame

teisme, turi būti taikomos ne mažiau palankios procesinės taisyklės nei kad analogiškai ginant nacionalinės materialinės teisės suteikiamą teisę, tai nereiškia, jog ES VN turi taikyti pačias palankiausias procesines taisykles bet kokiam reikalavimui, taip pat principas nenustato konkretaus nacionalinių taisyklių turinio (Law *et al*, 2020. p. 33) – tai paprasčiausiai reiškia, jog ES suteikiamos asmeniui teisės gynybos atveju nacionalinė procedūra turėtų būti tokia, kaip kad taikoma nacionalinėse bylose, kuriose reiškiamas tokio paties ar panašaus tipo (pagrindo) reikalavimas (Law *et al*, 2020. p. 34). Pažymėtina, lygiavertiškumo principas neveikia „į abi puses“, t. y. lygiavertiškumo principu negalima grįsti nacionalinių teisėkūros subjektų ar teismų prievolės suteikti nacionalinėse bylose tokią pačią teisių apsaugą, kaip kad suteikiama ES reguliuojamose procedūrose (Law *et al*, 2020. p. 58). Dar vienas šio principo požymis tas, kad jo atitiktį vertina nacionalinis ES VN teismas, kaip geriausias išmanantis nacionalinę procesinę teisę subjektas (ESTT 1998 m. gruodžio 1 d. prejudicinis sprendimas byloje B.S. Levez).

Tačiau tokios taisyklės taikymui būdinga keletas problemų. Pirma, nacionalinio teismo vertinimui esant „akivaizdžiai neteisingam“ (2018 m. rugsėjo 11 d. Generalinio advokato Nils Wahl išvada...), ESTT teisėjas, nagrinėjantis konkrečią bylą, turi atlikti savarankišką konkrečios faktinės situacijos (procedūrinių/procesinių reikalavimų) atitikties lygiavertiškumo principui patikrinimą, iš esmės įsigilinti į nacionalinę konkrečios ES VN teisę, identifikuoti „panašų“ ar „analogišką“ reikalavimą, įtvirtintą nacionalinėje ir ES teisėje, nacionalinę procesinę tokio reikalavimo įgyvendinimo tvarką ir palyginti, ar konkrečios ES teisės suteikiamos teisės įgyvendinimo atveju, buvo taikoma nediskriminuojanti procesinė tvarka. Antra, tai ESTT daro išimtinai pagal nacionalinio teismo jam suteiktą informaciją. Trečia, neaiškus ir lyginamasis kriterijus, t. y. kokių kriterijumi remiantis teigiama, kad lygiavertiškumo principas pažeistas, ar ne. Taigi, neskaitant minėtos „akivaizdaus neteisingumo“ sąvokos neapibrėžtumo, iliustruojama situacija neišvengiamai sukuria tam tikrą ESTT kompetencijos paradoksą – neturėdamas kompetencijos vertinti/interpretuoti nacionalinių teisės normų, ESTT privalo tai daryti, norint išsiaiškinti konkrečios procesinės/procedūrinės tvarkos atitiktį lygiavertiškumo principui (Law *et al*, 2020. p. 35). Be to, dėl informacijos potencialiai selektyvaus pobūdžio (kadangi teismas, besikreipiantis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo, paklausime nenurodo visiškai išsamaus potencialiai aktualaus teisinio reguliavimo išaiškinimo ar normų sąrašo, tačiau pateikia tik labai izoliuotą probleminį klausimą), tokio vertinimo galimybės apskritai yra labai ribotos (Law *et al*, 2020. p. 36).

Veiksmingumo principas savo ruožtu reikalauja, kaip minėta, kad nacionalinės ES suteikiamos teisės gynimui taikomos procesinės normos nepadarytų šios teisės praktiškai neįgyvendinamos ar tai nebūtų pernelyg sudėtinga. Atsižvelgiant į tai, kad toks veiksmingumo principo apibūdinimas yra iš esmės neapibrėžtos apimties (nėra konkretus standartas), o civilinio proceso veiksmingumas principine prasme yra beribis šis principas neturi vidinių ribų, todėl apskritai kai kurių autorių laikomas labiau politine kategorija, nei teisės principu (Law *et al*, 2020. p. 36). Turint tai omenyje, galima teigti, kad ESTT praktikoje principas, naudojamas kaip kategorija, skirta apibrėžti ES VN procesinės autonomijos ribas, pats bent konceptualia prasme iš esmės yra beribis.

Praktiškai ESTT praktikoje šio principo ir jo sukuriamas praktinio efekto pasireiškimą galima iliustruoti, pavyzdžiui, prejudiciniu sprendimu *van Schijndel* byloje. Šioje byloje ESTT vertino nacionalinio teismo pareigos *ex officio* taikyti ES teisę ir teismo pasyvumo principo santykį. Teismas nurodė, jog tais atvejais, kai yra analizuojamas skirtinų proceso principų santykis, yra svarbu įvertinti, ar konkreti nacionalinė teisės norma sudaro situaciją, kai ES teisės taikyti neįmanoma arba pernelyg sudėtinga, taip pat, tos konkrečios normos vaidmenį nacionalinių proceso normų visumoje – konkrečiai teismas pažymėjo tokių principų, kaip atsakovo teisių apsaugos, teisėtų lūkesčių principas, tinkamo procesinio elgesio principas, svarbą. Šioje konkrečioje byloje ESTT vertino, jog ES teisė neįpareigoja teismo *ex officio* kelti ES teisės pažeidimo klausimą, jeigu tai reikštų šalių autonomijos civiliniame ginče ir teismo pasyvaus vaidmens principų pažeidimą ir tokiu būdu būtų peržengtas šalių procesiniuose dokumentuose apibrėžtas ginčo dalykas.

Tuo tarpu kitoje *Peterbroeck* byloje, kurioje nagrinėtas iš esmės panašus klausimas, ESTT rėmėsi tais pačiais kaip ir *van Schijndel* byloje pateiktais teismo pasyvumo pareigos ir pareigos *ex officio* kelti ES teisės pažeidimo klausimus ir teismo pasyvaus vaidmens principo santykio vertinimo išaiškinimais, tačiau priešingai nei prieš tai minėtoje byloje, ESTT sprendė, kad ES teisėje galiojantis efektyvumo principas vis dėlto buvo pažeistas. Teismas kaip to priežastis įvardijo tai, kad Belgijoje galiojančių civilinio proceso teisės normų dėl procesinių terminų visuma sudarė tokią situaciją, kai apeliacinėje instancijoje (kuri be kita ko buvo pirmoji instancija, kurioje galima kelti ES teisės atitikties klausimus ir kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo) nebuvo įmanoma iškelti ES teisės atitikties klausimo nei šalies iniciatyva, nei teismui *ex officio*. Todėl ESTT įvertino, kad tokia situacija, kai yra neįmanoma iškelti ES teisės pažeidimo (ar atitikties)

klausimus, nėra pateisinama ir tokiais principais kaip teisėtų lūkesčių ar tinkamo procesinio elgesio principas.

Taigi iš pateiktos trumpos lygiavertiškumo ir veiksmingumo principų apžvalgos, galima matyti, jog ir šie principai, kurie iš esmės turėtų aiškiau nubrėžti ES VN procesinės autonomijos principo ribas patys savo ruožtu yra pakankamai neapibrėžti ir abstraktūs, galima sakyti, sukeliantys daugiau klausimų, susijusių su ES ir ES VN teisinių sistemų santykiu, negu iš tiesų atsakantys, kadangi kiekvienu atveju ESTT tenka nagrinėti konkrečios situacijos atitiktį šiems principams taip nesukuriant bendros taisyklės, kuri leistų aiškiai apibrėžti ES ir ES VN teisės sistemų santykį.

Geranoriško bendradarbiavimo principas

Geranoriško bendradarbiavimo principas, kaip nei aukščiau minėtieji principai, yra apibrėžtas ES pirminėje teisėje, konkrečiai, ESS 4.3 straipsnyje ir iš esmės reiškia ES VN prievolę bendradarbiauti tarpusavyje bei su ES institucijomis įgyvendinant teises ir pareigas, kylančias iš ES teisės. Iš esmės visapusiškas ES ir ES VN teisinių sistemų ir atitinkamai institucijų sąveikos suvokimas neįmanomas be visų aukščiau aptartų principų taikymo vertinimo ir šio principo šviesoje – geranoriškas bendradarbiavimas tarp visų ES VN ir pačios ES yra, galima sakyti, visos ES tinkamo funkcionavimo pagrindas, todėl tinkama tarpusavio sąveika, pagarba ES VN vienos kitų teisinėms sistemoms ir ES kaip supranacionaliam socialiniam dariniui yra gyvybiškai svarbūs veiksniai. Šis principas sukuria pagrindą taip pat ir ES VN pareigai siekti visapusiško ES asmenims suteikiamų teisių užtikrinimo, nepiktnaudžiauti procesinės autonomijos apimtimi, siekti būtent lygiavertiško visų ES VN piliečių vertinimo bei veiksmingos teisių apsaugos (Law *et al*, 2020. p. 22).

Apibendrinant šią darbo dalį, galima padaryti išvadą, kad šiuo metu ES teisėje nėra konkrečių aiškių ir vienareikšmiškų taisyklių, kurios galėtų padėti griežtai ir konkrečiai apibrėžti ES ir ES VN teisinių-institucinių sistemų santykį civilinio proceso reguliavime, iš esmės vienintelis aiškus kriterijus – SESV 81 straipsnis, nustatantis jog ES turi teisę į intervenciją į VN nacionalinės teisės civilinio proceso reguliavimą tik atvejais, turinčiais tarptautinį elementą, tokiu būdu siekiant sklandesnio, paprastesnio ir efektyvesnio (iš esmės – optimalaus) teisinio proceso visiems ES piliečiams, nepriklausomai nuo to, ar teisės pažeistos ir ginamos savo nacionaliniame, ar kitos ES VN nacionaliniame teisme.

ESTT praktikoje formuojami ES ir ES VN kompetencijų atirbojimo principai dėl savo neapibrėžtumo pasižymi kazuistišku jų turinio formavimo pobūdžiu, kuris savo ruožtu be kita ko nėra laisvas ir nuo selektyvaus informacijos, kuria grindžiamas konkretus sprendimas, pateikimo galimybės.

Nė vienas iš aptartų principų iš esmės nesukuria esminės ES VN teisinių sistemų tarpusavio harmonizacijos, kadangi praktiškai reikalauja kiekvienos ES VN, turinčių (neretai esmingai) skirtingas civilinio proceso teisės sistemas, taikyti egzistuojančias nacionalines procesines taisykles ES materialinės teisės asmenims suteikiamų teisių įgyvendinimui.

Taip pat, iš apžvelgtos ESTT praktikos galima aiškiai matyti, jog interventyvus ES VN teisės reguliavimas, bent netiesiogiai, yra atliekamas ne tik ESS ir SESV įtvirtintomis teisėkūros procedūromis, bet ir paties ESTT per jo vystomą praktiką – šios išvados pagrįstumas, tokio netiesioginio reguliavimo galimos neigiamos pasėkmės taip pat plačiau aptariamas ir šio darbo dalyje dėl ES bendros teisės sistemos harmonizavime kylančių problemų.

KELIAS LINK ES CIVILINIO PROCESO HARMONIZAVIMO

Apžvelgus egzistuojančią ES ir ES teisinių sistemų santykį civilinio proceso srityje ir pagrindinius šį santykį apibrėžiančius principus, aktualu taip pat šio santykio šviesoje aptarti iki šių dienų vykdytą ES civilinio proceso harmonizaciją, pagrindinius ES lygmens instrumentus ir kitus būdus, kurie pasitelkiami siekiant skirtingų ES VN civilinio proceso sistemų derinimo ir suartinimo. Autoriaus nuomone, šioje dalyje aptariamos egzistuojančių ES priemonių harmonizuojantis poveikis ir su tuo susijusios tam tikros esminės problemos taip pat padės išsamiau pagrįsti ir egzistuojančių poreikį pasitelkti platesnio masto priemones, detaliau aptariamą kitoje šio darbo dalyje.

Pagrindiniai ES teisės civilinį procesą reguliuojantys instrumentai ir jų poveikis

Atsižvelgiant į jau aptartą ES kompetencijos apimtį reguliuoti civilinio proceso teisę remiantis SESV 67, 81 ir 114 straipsniais, suprantama, jog didžioji dalis egzistuojančių ES civilinį procesą reguliuojančių teisės normų yra įtvirtintos būtent antrinėje ES teisėje. Egzistuojančius ES antrinės teisės instrumentus pagal jų teisinį efektą ir privalomumą galima suskirstyti į kelias pagrindines kategorijas (2019 m. vertinimas, p. 6-12), kurių kiekviena trumpai apžvelgiama toliau koncentruotai aptariant kiekvienos iš jų potencialius privalumus ir trūkumus.

Instrumentai, sukuriantys **paralelines** (pasirenkamas) procedūras, kurios tarnauja kaip alternatyvos egzistuojančioms nacionalinėms procedūroms. Tai tokie ES teisės aktai, kaip Reglamentas dėl Europos sąskaitos blokavimo įsakymo, Reglamentas dėl mokėjimo įsakymo, Ieškinių dėl nedidelių sumų reglamentas. Šios priemonės iš esmės nukreiptos išimtinai į problemų, kylančių tarpvalstybinio pobūdžio bylose sprendimą, procedūrų palengvinimą, proceso optimizavimą suteikiant proceso šalims papildomas priemones, alternatyvias nacionalinėje teisėje įtvirtintosioms. Tokių instrumentų ryškus privalumas yra tai, jog jos sukuria unifikuotą bendrai visoms ES VN taikomą procedūrą, kuri, dėl visuotino taikymo turi potencialiai ryškų harmonizuojantį efektą. Atkreiptinas dėmesys, kad pavyzdžiui Ieškinių dėl nedidelių sumų reglamentas proceso išlaidas į akto taikymo apimtį patenkančiose bylose sumažino apie 40 proc., laiko sąnaudos, reikalingos pasiekti galutinį rezultatą (sprendimą) – 66-87 proc. (2019 m. vertinimas, p. 2). Tačiau nors tokie statistiniai duomenys suteikia optimizmo, paties Ieškinių dėl nedidelių sumų reglamento bei kitų minėtų pasirenkamojo pobūdžio procedūrų taikymas

yra pakankamai retas (Impact Assessment Accompanying the document Proposal for a Regulation...).

Konkrečiai teisinių santykių sferai taikomus instrumentus, reguliuojančius ne tik civilinio proceso teisės klausimus, tačiau turinčius poveikį ir šioje teisinio reguliavimo sferoje. Šie instrumentai pagrįsti SESV 114 straipsniu ES suteikiama kompetencija ir daugiausiai reguliuoja santykius, susijusius su vartotojų³, autorių teisių apsauga⁴ arba teisių gynimu konkurencijos teisės pažeidimų atveju⁵. Autoriaus nuomone šiai ES teisės aktų kategorijai taip pat priskirtini ir tokie aktai kaip Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas ar Autorių teisių apsaugos skaitmeninėje rinkoje direktyva. Šios kategorijos aktai skirti išspręsti konkrečiame sektoriuje egzistuojančias problemas, kurios kitu būdu ar nacionaliniu lygmeniu negali būti išspręstos. Taip pat, jos neretai sukuria ir papildomus alternatyvius, neteisminius ginčų sprendimo mechanizmus⁶. Nors šiuose aktuose numatomas reguliavimas gali būti pakankamai detalus ir efektyvus išspręsti konkrečias sektoriuje kylančias problemas (2016 m. vertinimas, p. 35, 47) dėl pakankamo pagrindo ekstensyvesnei ES intervencijai į nacionalinę teisę dėl aktų reguliavimo srities sąlyčio su viešuoju interesu, tokių klausimų siaura apimtis ir konkretumas atitinkamai sukuria problemas platesnei harmonizacijai ir sukuria didesnę teisių gynbos fragmentiškumą. Atitinkamai poreikis adaptuoti šiuos instrumentus nacionalinėje teisėje vėlgi potencialiai didina civilinio proceso reguliavimo dispersiją tarp ES VN.

Horizontalaus reguliavimo priemonės, reguliuojančios konkrečius civiliniam procesui reikšmingus teisinius santykius. Tai tokios priemonės, kaip Teisinės pagalbos direktyva, Mediacijos direktyva ir Komisijos rekomendacija dėl kolektyvinio teisių gynimo. Šios priemonės, kaip ir minėtosios aukščiau, yra orientuotos į specifinę teisinių santykių sferą, tačiau šiuo atveju skirtos reguliuoti paskirus civilinio proceso institutus. Tokių priemonių trūkumai, priklausomai nuo teisės akto formos, iš dalies sutampa su aukščiau minėtųjų – galima ES VN reguliavimo diversifikacija, kai reguliavimui parenkama direktyvos forma bei gana specifinė ir siaura reguliavimo apimtis.

³ Pvz.: 2009 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/22/EB dėl ieškinių dėl uždraudimo ginant vartotojų interesus.

⁴ Pvz.: 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/48/EB dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo.

⁵ Pvz.: 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje.

⁶ Pvz.: 2013 m. gegužės 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/11/ES dėl alternatyvaus vartotojų ginčų sprendimo.

Vertikalaus reguliavimo priemonės, reguliuojančios konkrečius civiliniam procesui reikšmingus teisinius santykius. Į šią sferą patenka Briuselis I-bis reglamentas, Reglamentas dėl įrodymų rinkimo bei Reglamentas dėl dokumentų įteikimo. Tai turbūt plačiausiai žinomi ES civilinio proceso srityje egzistuojantys teisės aktai, reguliuojantys esminius tarpvalstybinių bylų proceso klausimus ir padėję pagrindą tarpvalstybiniam bendradarbiavimui ir tarpusavio ES VN pasitikėjimui bei bendrai ES teisei erdvei. Šie teisės aktai jau ne kartą labai išsamiai teisės mokslininkų aptarti tiek tarptautinėje tiek Lietuvos teisinėje erdvėje, todėl šiame darbe pasitenkinama tik jų įvardinimu, pateikiamos aktų klasifikacijos dėlei. Taip pat, šiais aktais sukurtas indėlis bendram ES civiliniam procesui yra neginčijamas ir turi būti pripažintas.

Kaip galima matyti, iš to, kas išdėstyta, ES lygmeniu priimami teisės aktai civilinio proceso srityje visi turi bendrą bruožą – jais reguliuojamos paskiros civilinio proceso stadijos, bei kiti paskiri elementai, sukuriamos alternatyvios nacionalinėms ES lygmens procedūros. Deja, tokia sudėtinga ir fragmentiška aktų sistema, kaip bus detaliau analizuojama kitoje šio darbo dalyje, sukuria situaciją, kai dalis šių procedūrų yra beveik nenaudojamos, o kitos ES VN nacionalinių civilinio proceso taisyklių skirtubių apskritai nesprendžia, kadangi yra orientuotos į specifinės problemos išsprendimą. Taip pat atsižvelgiant ir į ES teisėje egzistuojančią autonominio aiškinimo taisyklę, nors šiuose aktuose neretai yra įtvirtinami tam tikri civilinio proceso principai, jų taikymo apimtis, iš esmės apsiriboja konkretaus akto taikymo sritimi, tokiu būdu sukuriant situaciją, kai to paties principo reikšmė ir poveikis skirtinguose aktuose taip pat skirtingi taip dar labiau apsunkinant bendros civilinio proceso principų sistemos identifikaciją bei formavimą.

ESTT vaidmuo ES VN civilinio proceso harmonizavimo procese ir šios veiklos sukuriamas kontraproduktyvus efektas

Jau kuris laikas Lietuvos ir tarptautinėje teisinėje erdvėje visuotinai pripažįstamas netiesioginis teismų vaidmuo teisėkūroje (Mikelėnas, 2009). Ne išimtis ir ESTT, tačiau su tam tikra specifika. Pirmiausia, atkreiptinas dėmesys į tai, kad ESTT priima sprendimus dėl konkrečioje ES VN esančios problemos, todėl dėl esamų nacionalinių normų skirtumų, bet kurio ESTT sprendimo aktualumas kitoms ES VN apsiriboja tik tiek, kiek sutampa jose galiojančios teisės normos (Law *et al*, 2020. p. 55). Atitinkamai ir ESTT prejudiciniai sprendimų *erga omnes* galia (Briefing by Rafal Manko...) iš esmės apsiriboja tik tomis valstybėmis, kuriose yra atitinkantis bylos fabulą teisinis

reguliavimas (Law *et al*, 2020. p. 56). Taigi galima teigti, kad šiuo aspektu ESTT atliekama harmonizacija yra labai ribotos apimties.

Tačiau taip pat pastebimas ir priešingas, fragmentacijos efektas konkrečios ES VN nacionalinėje sistemoje ir vėlgi kitose ES VN, kuriose egzistuoja analogiškas teisinis reguliavimas (Law *et al*, 2020. p. 57). Tokios situacijos iš esmės įmanomos tais atvejais, kai ESTT prejudiciniu sprendimu taikant veiksmingumo principą sprendžiama, jog egzistuojančios nacionalinės taisyklės trukdo įgyvendinti (apginti) iš ES lygmens teisės akto kildinamą asmens teisę (ESTT 2013 m. spalio 3 d. sprendimas byloje Soledad Duarte Hueros). Tokiu atveju kyla situacija, kai ESTT priėmus sprendimą, nacionalinės normos negali būti taikomos ginti iš ES teisės akto kildinamą asmens teisę, tačiau nacionaliniame civiliniame procese tokios proceso normos vis viena lieka egzistuoti. Šios problemos neišsprendžia ir prieš tai dalyje aptartas lygiavertiškumo principas, kadangi juo reikalaujama iš ES teisės kildinamos asmens teisės gynybai taikyti tokį patį standartą, kaip ir iš nacionalinės teisės kildinamoms teisėms – tačiau kiekvienoje ES VN iš nacionalinės teisės kildinamos teisės gynybos būdai ir procesiniai tokios gynybos reikalavimai vis viena gali skirtis, taigi tokiu atveju ir ES suteikiamos teisės gynyba tose ES VN atitinkamai skiriasi (Law *et al*, 2020. p. 58-60). Savo ruožtu ES VN, esant tokiai situacijai, gali imtis priemonių reformuoti savo nacionalines sistemas, kad abiem atvejais vis viena būtų taikomas vienodas standartas, tačiau atsižvelgiant į tai, kad nacionalinės civilinio proceso sistemos iš esmės yra sukurtos kaip, kad veiktų harmoningai ir egzistuočių tinkama skirtingų procesinių normų sąveika, tokia nacionalinio proceso normų adaptacija atsižvelgiant į ESTT suformuluotą iš esmės nacionalinei teisei svetimą standartą, teorine prasme taip pat turi potencialo dar labiau sustiprinti fragmentaciją ES VN nacionalinėje proceso teisėje.

Tokią fragmentaciją dar labiau sustiprina ir aukščiau aptartas geranoriško bendradarbiavimo principas, kadangi tam tikrais atvejais gali sukurti papildomas nacionalinių teismų procesines pareigas nagrinėjant bylas dėl ES teisėje įtvirtintos asmens teisės, kai nacionalinėje teisėje teismui suteikiama diskrecija (Law *et al*, 2020. p. 60). Toks efektas kildinamas iš geranoriško bendradarbiavimo principo sukuriamos pareigos nacionaliniams teismams imtis visų priemonių būtinų apginti ES teisėje įtvirtintą asmens teisę (Law *et al*, 2020. p. 60). Taigi nacionaliniame reguliavime esant procesinei nuostatai, numatančiai nacionalinio teismo diskreciją spręsti dėl papildomų procesinių priemonių (pvz.: savo iniciatyva rinkti įrodymus, spręsti dėl viešojo intereso

gynimo ir kt.), geranoriško bendradarbiavimo principas suponuoja nacionalinio teismo pareigą visais atvejais tokių priemonių imtis (Law *et al*, 2020. p. 60-62).

Taigi galima pastebėti, jog ESTT praktikoje postuluojami ir ES VN teisės taikymo kontrolę užtikrinantys principai turi gana nedidelį harmonizuojantį efektą, tačiau neretu atveju kartu veikia ir kontraproduktyviai – sukuria teisinio reguliavimo fragmentaciją. ESTT veikla dėl ES VN nacionalinės teisės ypatumų tam tikrais atvejais net gali sukelti proceso teisės fragmentaciją konkrečios ES VN viduje. Savo ruožtu ES lygmens teisės aktai padeda išspręsti tik specifinėse civilinio proceso stadijose kylančias problemas ir nors galima teigti, jog tokių instrumentų harmonizuojantis efektas yra pakankamai ryškus, autonominio aiškinimo principas bei specifinė šių aktų taikymo sritis taip pat, kai kurių aktų pasirenkamasis pobūdis ženkliai sumažina potencialų teigiamą poveikį.

DISKUSIJOS DĖL POREIKIO HARMONIZUOTI ES IR ES VN CIVILNIO PROCESO TEISĘ

Trumpai apžvelgus ES ir ES VN teisinių-institucinių sistemų santykio aiškios ribos nustatymo problematiką, galima suprasti, jog egzistuojantys neaiškumai dėl realios ES institucijų intervencijos galimybės į nacionalinę ES VN teisę, egzistuojantis bendras ES teisės harmonizavimo lygis (kuris, kaip minėta, labai fragmentiškas) ir iki šiol priimtoms priemonėms neišvengiamai prisideda prie bendros socialinės (politinės, ekonominės) ir individualaus lygmens (verslo subjektų, fizinių asmenų) kontraversijos dėl poreikio stiprinti ES VN integraciją civiliniame procese ir tampa sunkiai pasiekiamas ES kaip supranacionalinės organizacijos pagrindinis tikslas – bendra socialinė-ekonominė (šiuo atveju – teisinė) erdvė, pagrįsta ES VN tarpusavio pasitikėjimu ir geranorišku bendradarbiavimu (2016 m. vertinimas, p. 21-22).

Taip pat, nors visi ankstesnėje dalyje aptarti principai ir leidžia aiškiau suvokti (žinoma, kaip minėta, vis viena paliekant tam tikrą neapibrėžtumą ir kazuistišką šių principų formavimo pobūdį) ES ir ES VN kompetencijų įgyvendinant ES ir ES VN materialinės teisės asmenims suteikiamas teises ribas, tačiau niekaip neišsprendžia ES VN nacionalinės procesinės teisės tarpusavio suderinamumo klausimų. Tokia situacija vėlgi sąlygoja ES VN tarpusavio pasitikėjimo stoką, esami procesinio valstybių tarpusavio bendradarbiavimo instrumentai nedaug (ar bent nepakankamai minėto ES esminio tikslo pasiekimui) tesiskiria nuo bendroje tarptautinėje erdvėje egzistuojančiųjų, o nauji teisėkūros instrumentai (direktyvos, reglamentai) neretai sukuria nebent alternatyvias procesines priemones, skirtas padėti civilinio proceso šalims pasiekti efektyvios teisinės gynybos tarptautinį elementą turinčiose bylose, tačiau ženkliai stokojama jų išmanymo ir dėl to jos iš esmės yra labai retai naudojamos (2016 m. vertinimas, p. 14).

Tokia nepatenkinama ir problemiška civilinio proceso ES situacija pažymima dar 2016 m. birželio EP Europos pridėtinės vertės vertinimo dėl ES bendrųjų minimalių civilinio proceso standartų, I priede (2016 m. vertinimas), vėliau ji pakartota ir 2019 m. lapkričio EP studijoje – Europos pridėtinės vertės vertinimas dėl ES bendrųjų minimalių civilinio proceso standartų (2016 m. vertinimas, p. 18), taigi vertintina, kad ir per šį laikotarpį priimti teisiniai instrumentai vis dėlto iš esmės neišsprendė dar 2016 metais egzistavusių minėtų problemų. Dėl šių ir kitų problemų bei čia paminėtuose 2016 ir 2019 m. vertinimuose išsakomų galimų jų sprendimo būdų pasisakoma toliau.

Poreikis harmonizuoti ES ir ES VN civilinio proceso teisę

Kaip jau minėta šios dalies įžangoje pagrindinė abiejuose – tiek 2016, tiek ir 2019 m. vertinimuose išsakoma problema, egzistuojanti ES civilinio proceso teisėje – vientisos bendros civilinio proceso sistemos trūkumas dėl esamų su civiliniu procesu susijusių teisinių instrumentų ribotos taikymo srities (2016 m. vertinimas, p. 7). Esami civilinių procesą ar su juo susijusius klausimus reguliuojantys instrumentai dažniausiai apima labai specifines procedūras, kurių daugelis, atsižvelgiant į SESV 81 straipsnį, yra taikomos tik bylose, turinčiose tarptautiškumo požymį. Taip pat, esami instrumentai apima tik labai ribotą dalį civiliniam procesui aktualių klausimų, o tokios teisės kaip teisė būti atstovaujama advokato, teisinių paslaugų konfidencialumo principas ar civilinio proceso struktūra yra apskritai nereglamentuotos (2016 m. vertinimas, p. 7). Tokia centralizuoto civilinio proceso reglamentavimo stoka, bent iš dalies kodifikuoto civilinio proceso pagrindo trūkumas palieka daug vietos valstybėms narėms individualiai ir savitai reguliuoti paskirus civilinio proceso klausimus, todėl manytina, galima tikėtis ir tam tikros atskirties ne tik tarp paskirų ES VN, tačiau ir tarp nacionalinių ir ES reglamentuotų civilinio proceso instrumentų taikymo. Šią problemą dar labiau gilina ir anksčiau aptarti ES ir ES VN teisinių sistemų santykį reguliuojantys principai, niekaip nesprendžiantys ES VN nacionalinės diskrecijos įgyvendinant konkrečius teisinius instrumentus ir dėl jos kylančios net ir ES lygmens instrumentų (pažymėtina, tiek direktyvų, tiek ir reglamentų atveju) įgyvendinimo ir taikymo būdų plačios dispersijos galimybės (2016 m. vertinimas, p. 8, 53). Atitinkamai kiekvienos ES VN galimybė skirtingai interpretuoti net ir tiesioginio veikimo ES teisės aktus, juos neišvengiamai adaptuojant savo nacionalinei civilinio proceso sistemai dėl poreikio užtikrinti jų efektyvų ir lygiavertišką veikimą lyginant su savitais nacionaliniais instrumentais ir procedūromis, ženkliai apsunkina (jei ne stabdo) ES VN tarpusavio pasitikėjimą ir pripažinimą (2016 m. vertinimas, p. 52, 53).

Kita ryški problema pastebima dėl naudojimosi ES suteikiamomis priemonėmis bei jų žinomumo teisinei bendruomenei ir plačiajai visuomenei. Nors duomenų apie tai, koks konkrečių ES teisinių priemonių taikymo dažnumas yra itin mažai (2016 m. vertinimas, p. 52-53), iš esamų duomenų galima spėti, jog esamų ES civilinio proceso normų taikymas yra pakankamai ribotas – natūralu, jog ES civilinio proceso teisėje egzistuojant tik paskirus procesinius instrumentus reguliuojančių teisės aktų, kurie iš esmės daugiausiai yra alternatyvos esamiems nacionaliniams instrumentams, konkretus fizinis

asmuo ar verslo subjektas rinksis daugiau mažiau pažįstamą ir matyt socialine-psichologine prasme labiau artimą nacionalinį instrumentą ir naudosis sprendimo pripažinimo ir (ar) vykdymo institutu, siekdamas gauti siekiamą rezultatą, negu sieks išbandyti naują nepažįstamą ir dėl to laiko nepatikrintą, todėl abejones keliantį rezultatą, nors ir galimai efektyviau užtikrinančią ES lygio priemonę. Atitinkamai ir teisės profesionalai-praktikai, teikiantys teisines paslaugas, geriausiai išmano savo nacionalinės teisės instrumentus bei jų taikymo praktiką, o ES teisės išsamus išmanymas neretu atveju net nėra vertas dėmesio, kadangi šiuo metu dėl aukščiau išvardintų priežasčių tai būtų sunku laikyti tinkama sritimi profesiniam tobulėjimui ar perspektyvia teisinio verslo investicija – tokio išskirtinio teisininkų bendruomenės dėmesio susilaukia tik paskiri ES teisės projektai, kurių aiškiai išskirtina bendra ypatybė – ypač platus subjektų, kuriems tas konkretus teisės aktas aktualus, ratas.⁷ Tokio pobūdžio informacijos apie ES teisinius instrumentus sklaidą iliustruoja pavyzdžiui 2013 metais atliktas EK tyrimas dėl Ieškinių dėl nedidelių sumų reglamento taikymo – jo metu paaiškėjo, kad net 80 proc. vartotojų nežino apie šią procedūrą, tačiau dar didesnę susirūpinimą dėl ES teisių instrumentų vaidmens teisinėje erdvėje kelia tai, jog apie minėtą procedūrą tyrimo atlikimo metu taip pat nežinojo net 50 proc. teismų (2016 m. vertinimas, p. 53). Nors tokia situacija gali indikuoti labai plataus spektro problemas, nuo ES teisės išviešinimo ir visuomenės supažindinimo su priimamais teisės aktais stokos, iki šių instrumentų aktualumo trūkumo, tačiau nepriklausomai nuo to, esamas rezultatas, t. y. visapusiškai menkas bendras žinojimas apie šiuos instrumentus bei žemas jų taikymo lygis jau nekalbant apie jų išmanymą, ir menkas tokio rezultato pokytis per reikšmingą laikotarpį aiškiai rodo, jog reikalingas iš esmės kitoks priėjimas prie egzistuojančių problemų, o esamų priemonių teisę harmonizuojantis efektas yra ženkliai per menkas, kad susilauktų didesnio visuomenės ir verslo subjektų (atitinkamai – ir teisininkų) dėmesio.

2016 m. birželio EP Europos pridėtinės vertės vertinimo dėl ES bendrųjų minimalių civilinio proceso standartų, I priedo priede pateikiami suinteresuotų asmenų apklausos dėl bendrųjų minimalių standartų civiliniame procese rezultatai, kurie rodo labai kritišką suinteresuotų asmenų požiūrį į tuometinę (manytina ir dabartinę) ES civilinio proceso padėtį ir harmonizacijos lygį bei to poveikį asmenų polinkiui vykdyti verslą tarptautiniu mastu. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad skirtingų nacionalinių civilinio proceso taisyklių egzistavimas 56 proc. apklausos dalyvių buvo įvertintas kaip sukuriantis kliūtis vykdyti

⁷ Pvz.: ES mobilumo paketas, Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas.

tarptautinę prekybą (2016 m. vertinimas, p. 93), 69 proc. apklausos dalyvių nurodė šiuos skirtumus kaip sudarančius barjerą reikšti ieškinius tarptautinio pobūdžio bylose (2016 m. vertinimas, p. 94). Taip pat, 63 proc. apklaustųjų į klausimą, ar esamas ES priėjimas (požiūris) į civilinio proceso harmonizavimą yra pakankamas išspręsti minėtas problemas, atsakė neigiamai (2016 m. vertinimas, p. 95), o paklausti kaip vertina galimą didesnę ES civilinio proceso taisyklių harmonizavimą, net 81 proc. atsakė, jog tai vertina palankiai (25 proc. – labai palankiai) (2016 m. vertinimas, p. 95).

Dėl vientisumo ES civilinio proceso teisėje stokos, ES civilinio proceso fragmentiškumo dėl esamų reguliacinių ES lygmens priemonių siauros taikymo srities taip pat kritiškai pasisako ir teisės mokslininkai – egzistuoja platus konsensusas, jog tolesnė civilinio proceso teisės harmonizacija yra pageidaujamas ir reikalingas žingsnis (2016 m. vertinimas, p. 21-22), diskusijos iš esmės egzistuoja tik dėl priimtino ir pagrįsto tokios harmonizacijos laipsnio (2016 m. vertinimas, p. 24).

Taip pat iš dalies palankus platesnei harmonizacijai ir ekonominis požiūris. Nors teisės ir ekonomikos mokslininkai, analizuodami galimą harmonizacijos naudą pažymi, kad iš esmės vienintelė ekonominė nauda gali būti susieta su sandorių sąnaudomis (angl. *transaction costs*), tačiau pažymėtina, kad nemaža dalis ekonominių sąnaudų civiliniuose ginčiuose iš esmės patenka būtent į šią sąnaudų kategoriją (t. y. teisininkų paieškos laiko ir finansinės išlaidos, teisinių paslaugų kaina, teismo proceso organizavimo išlaidos, bylinėjimosi proceso trukmė, sprendimo pripažinimo ir vykdymo išlaidos ir kt.) (Driesen *et al*, 2005) tačiau manytina, jog netiesioginis tokios harmonizacijos poveikis galėtų būti ženkliai didesnis. Dėl suvienodintos ir atitinkamai plačiau pažįstamos unifikuotos ES civilinio proceso teisės, matytina, ženkliai išaugtų ES VN tarpusavio pasitikėjimas, o kartu ir tarptautinė prekyba, kadangi konkrečiam asmeniui (vartotojui ar verslo subjektui) netektų susidurti su teisiniais neaiškumais bei abejonėmis, kai sandoriai sudaromi kontrahento valstybėje ar pagal jos teisę ir kt. (2016 m. vertinimas, p. 11). Atliktais ekonominiais tyrimais skaičiuojama, kad harmonizuotas ES civilinis procesas, priklausomai nuo pasirinkto harmonizacijos kelio, galėtų sumažinti šioje srityje kasmet patiriamas išlaidas nuo 4,7 iki 7,9 mlrd. EUR (2016 m. vertinimas, p. 30). Taigi manytina, kad net ir turint omenyje tam tikras teisinių ES VN sistemų adaptacijos išlaidas ES civilinio proceso reformavimui, ilgalaikis teigiamas ekonominis efektas neišvengiamas ir siektinas.

Potencialios harmonizacijos kryptys ir susijusios problemos

Atsižvelgiant į šį visuotinai pripažįstamą didesnės ES civilinio proceso harmonizacijos poreikį, bei potencialiai su tuo susijusią socialinę bei ekonominę naudą (kartu pažymėtina ir politinė nauda – didesnis pasitikėjimas ES institucijomis, glaudesnis individo ir ES teisinės sistemos sąlytis), per pastaruosius šešerius metus ES institucijos ėmėsi tikslo įvertinti galimus kelius link pageidaujamo harmonizacijos lygio ir su tuo susijusias problemas.⁸

2016 m. vertinime pateikiami 3 galimi tolesnės ES civilinio proceso harmonizacijos keliai (2016 m. vertinimas, p. 9):

1. **Kompiliavimas ir konsolidavimas** – esamų ES lygmens teisės aktų, reguliuojančių civilinio proceso teisę, surašymas viename teisės akte kartu pateikiant taikymo instrukcijas.
2. **Išsami peržiūra, planas (angl. *roadmap*) ir papildomų teisėkūros instrumentų priėmimas** – plane būtų nustatyti pagrindiniai principai, o tolesnis reglamentavimas būtų orientuotas į konkrečių civilinio proceso institutų reguliavimą.
3. **Privalomo teisinio instrumento, kuriame įtvirtinti bendrieji standartai, priėmimas** – būtų priimtas teisiškai privalomas ES lygmens aktas potencialiai kartu priimant ir neprivalomo pobūdžio aktą, kuriame būtų detalčiau sureguliuoti detalesni civilinio proceso aspektai bei privalomojo akto taikymo instrukcijos. Pažymėtina, šio kelio galutinis tikslas – bendras ES civilinio proceso kodeksas.

Nors kompiliavimas ir konsolidavimas esminių įgyvendinimo problemų nesukelia dėl išlaikomo *status quo*, kiti du pasiūlyti harmonizavimo keliai kelia esminių realaus įgyvendinamumo klausimų, ypač atsižvelgiant į 2016 m. vertinime pateikiamą palankumą platesniam harmonizavimui, kuris kartu paliestų ir nacionalines civilinio proceso normas (2016 m. vertinimas, p. 10).

Pirmiausia problemų kelia tokio pobūdžio reguliavimo teisinis pagrindas. Kaip minėta, iš esmės ES kompetenciją civilinio proceso srityje apibrėžia dvi pagrindinės normos – visų pirma, tai SESV 81 straipsnis, leidžiantis ES intervenciją reguliuojant civilinį procesą tarptautinio pobūdžio bylose bei SESV 114 straipsnis, leidžiantis ES reglamentavimą siekiant geresnio ES vidaus rinkos funkcionavimo, dažniausiai naudojamas siekiant sureguliuoti paskirus ES ūkio sektorius (2016 m. vertinimas, p. 58-59). Vertindami

⁸ Autorius laiko, kad iš esmės detalesnė ir nuoseklesnė bendrųjų būtiniausių civilinio proceso standartų galimybės studija ES lygmeniu prasidėjo 2015 metais, EP išleidus studiją „Europeanisation of civil procedure. Towards common minimum standards?“.

SESV 114 straipsnio galimybę tarnauti kaip bendrų civilinio proceso principų priėmimo teisiniam pagrindui, 2016 m. vertinimo autoriai pasisako skeptiškai – SESV 114 straipsnio *lex generali* prigimtis⁹ iš esmės lemia situaciją, kai vien šio straipsnio nepakanka pagrįsti platesnės intervencijos į ES VN nacionalinę procesinę teisę teisėtumą, kadangi egzistuoja jau aptarta specialioji norma, nukreipta būtent į ES kompetenciją reguliuoti civilinį procesą – SESV 81 straipsnis (2016 m. vertinimas, p. 59, 66). Taip pat, ir ESTT savo praktikoje yra pasisakęs, jog SESV 114 straipsnis nesuteikia ES *bendros galios reguliuoti vidaus rinką* (angl. *general power to regulate the internal market*) (ESTT 2000 m. spalio 5 d. sprendimas byloje *Federal Republic of Germany v European Parliament...*). Taigi šiuo atveju iš esmės vienintelis galimas platesnio ES civilinio proceso harmonizavimo teisinis pagrindas lieka SESV 81 straipsnis. 2016 m. vertinimo rengėjai siūlo šio straipsnio tekste nurodomą tarptautinį bylų pobūdį (angl. *cross-border implications*) interpretuoti plačiai, t. y. be konkrečios bylos elementų atsižvelgti į tai, kokių tikslų ir rezultatų siekiama konkrečia teisėkūros iniciatyva (šiuo atveju pagerinti teisminį bendradarbiavimą, tarpusavio pasitikėjimą, teisingumo užtikrinimą civilinėse bylose bei užtikrinti pamatinių ES piliečių teisių gynybą) (2016 m. vertinimas, p. 10, 66-67). Autoriaus nuomone, atkreiptinas dėmesys į tai, kad SESV oficialiame tekste lietuvių kalba vartojama sąvoka *tarpvvalstybinio pobūdžio bylos* kiek apsunkina tokią siūlomą minėtos nuostatos interpretaciją dėl prasminio, o ne pažodinio vertimo. Taip pat, dėl šios sąvokos sąsajos išimtinai su civilinio pobūdžio bylomis Bendruosiuose būtiniausiųose civilinio proceso standartuose kritiškai pasisako ir EP Bendri būtiniausi civilinio proceso standartai, 11 punktas). Manytina, jog angliškoje teksto versijoje vartojama sąvoka *matters having cross-border implications* tiksliau verstina pažodžiui – *reikalai, turintys tarpvalstybinę reikšmę*. Tokiu atveju aptariamo SESV straipsnio tekstas gali būti suprantamas, kaip suteikiantis ES platesnę kompetenciją – reguliuoti ne tik tarpvalstybinio pobūdžio bylų civilinį procesą, bet kartu priimti reguliacines priemones, kurios gali turėti plataus – tarpvalstybinio – masto tikslą ir poveikį. Tačiau esant tokiam plačiam SESV 81 straipsnio interpretavimui, autoriaus vertinimu, susiduriama su tam tikru paradoksu: iš esmės bet koks ES lygmens reguliavimas dėl pačios savo prigimties, t. y. vien dėl to fakto, jog yra priimamas visos ar dalies ES mastu, turi didesnio ar mažesnio masto tarpvalstybinę reikšmę, todėl aptariamo straipsnio taikymo apimtis tampa praktiškai beribė, kadangi nėra aišku, kiek reikšmingo poveikio tokiu atveju reikalaujama iš

⁹ Kildinama iš SESV 114 straipsnio 1 dalies fragmento „išskyrus tuos atvejus, kai Sutartyse nustatyta kitaip“.

konkrečios teisėkūros iniciatyvos. Be to, šios sąvokos platesnio interpretavimo klausimas jau buvo ne kartą keltas priimant ES lygmens teisinius instrumentus, tačiau susilaukė aiškaus pasipriešinimo iš ES VN (2016 m. vertinimas, p. 67). Vis dėlto, kalbant apie ES civilinio proceso harmonizavimą priimant bendrus civilinio proceso principus, reguliavimo tikslas iš esmės būtų nukreiptas į tokį (tarpvalstybinį) poveikį ir būtų ne atsitiktinis ar lemiamas vien teisės akto prigimties, todėl SESV 81 straipsnio tinkamumas tarnauti kaip teisiniam pagrindui aptariamo pobūdžio reguliavimui vertintinas teigiamai, o esminė problema, manytina, šiuo metu jau yra peržengusi teisinę sferą ir egzistuoja iš esmės politinio konsensuso sferoje.

Kitas daug klausimų keliantis aspektas – bendrus civilinio proceso principus reglamentuojančio teisės akto forma ir praktinis efektas. Prieš aptariant 2016 m. bei 2019 m. vertinimų autorių bei EP pozicijas šiuo klausimu, autoriaus nuomone, pirmiausia verta apžvelgti teigiamus ir neigiamus alternatyvių kelių aspektus.

Neabejotina, jog mažiausiai aptartų kompetencijos ribų nustatymo sunkumų sukeltų rekomendacinio pobūdžio aktas, kuris tarnautų kaip tam tikros gairės siekiant labiau stichiškos ir organiškos bendrųjų civilinio proceso principų adaptacijos, tačiau tokio instrumento realus praktinis poveikis mažų mažiausiai abejotinas. Tuo tarpu žvelgiant iš galutinio rezultato perspektyvos, autoriaus vertinimu, tinkamiausia tokios teisėkūros iniciatyvos forma būtų reglamentas, tačiau tokios iniciatyvos teisėtumas, kaip jau aptarta, kelia rimtų abejonių, juolab kad tokio plataus masto privalomojo pobūdžio teisės akto priėmimas iš esmės reikštų visos ES lygio teisinę reformą ir sukeltų neproporcingą reguliacinę bei finansinę naštą kone visoms ES VN. Dėl to reglamento teisinė forma, tikėtina lemtų tokio teisės akto itin siaurą taikymo apimtį dėl sudėtingos nacionalinės adaptacijos arba alternatyvaus mechanizmo sukūrimą, kuris savo ruožtu sukurtų tam tikrą civilinio proceso reguliavimo dublikatą (2016 m. vertinimas, p. 70).

Atsižvelgiant į aukščiau aptartų alternatyvų ženklus trūkumus, plačiausio ES institucijų pripažinimo ir tam tikro konsensuso susilaukė direktyvos teisinė akto forma. EP vertinimu, tokia akto forma leistų nustatyti minimalius pageidaujamus civilinio proceso standartus (principus) nesiekiant visiškai pakeisti esamų nacionalinių civilinio proceso sistemų, tačiau sudarytų sąlygas tolesnei nacionalinių sistemų harmonizacijai išsaugant esamą nacionalinių sistemų specifiką (Bendri būtiniausi civilinio proceso standartai, priedo 7 punktas). Tokiai teisės akto formai taip pat pritaria ir 2016 m. vertinimo autoriai, nurodydami, jog minėti 2-asis ir 3-asis harmonizacijos keliai turėtų būti įgyvendinami priimant būtent direktyvą. Anot autorių, tokia teisės akto forma dėl

nacionalinių įgyvendinimo priemonių poreikio reikštų lengvesnę bendrų civilinio proceso principų adaptaciją bei galimybę numatyti detalesnę reguliavimą (2016 m. vertinimas, p. 70). Iš esmės vienintelė potenciali su tokia harmonizuojančio teisės akto forma susijusi problema – jau ne kartą aptarta ES VN diferencijuotos adaptacijos galimybė, tačiau atsižvelgiant į tai, jog direktyvose nėra draudžiama numatyti ir privalomojo pobūdžio teisės normų, kurioms papildomas įgyvendinimas nereikalingas, autoriaus nuomone tai vertintina kaip dar vienas direktyvos teisinės formos pranašumas, kadangi tokiu būdu gali būti sudaromos palankios sąlygos diversifikuoti teisės normas pagal jų svarbą, esmines, minimalius standartus nustatančias normas įtvirtinant kaip privalomą standartą, tačiau nepašalinant galimybės ES VN direktyvos įgyvendinimo procese taikyti aukštesnius reikalavimus atsižvelgiant į nacionalinės procesinės teisės reguliavimo specifiką.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, jog esamų ES reguliavimo priemonių ir kitos reguliacinės veiklos nepakanka norint sukurti vientisą ES civilinio proceso teisinę sistemą, pamatiniu lygmeniu harmonizuoti ES VN civilinį procesą ir sudaryti prielaidas aukštesniam tarpusavio pasitikėjimo laipsniui. Tokią išvadą patvirtina jau kurį laiką egzistuojanti įprastomis (alternatyvaus proceso ar sektorinio reguliavimo) priemonėmis neišsprendžiama. Esminio situacijos pokyčio poreikis neginčijamas – jis pripažįstamas tiek plačiojoje visuomenėje, tiek ir teisės profesionalų tarpe.

ES civilinį procesą harmonizuojančio instrumento priėmimas kelia eilę iššūkių ir teisinių klausimų, abejonių kelia ir politinio pripažinimo bet šiuo metu nesusilaukia ir teisininkų tarpe postuluojamas SESV 81 straipsnio platesnis aiškinimas, potencialiai galintis praplėsti dabartines ES kompetencijos ribas ir sudaryti sąlygas reikšmingai intervencijai į nacionalines ES VN civilinio proceso sistemas nustatant bendruosius minimalius civilinio proceso standartus.

Matyt tinkamiausia harmonizuojančio akto forma laikytina direktyva. Dėl tokios teisės akto formos adaptacijos atsižvelgiant į kiekvienos ES VN nacionalinių civilinio proceso normų specifiką galimybės ir tam tikros normų diversifikacijos galimybės (kurios stokoja reglamento teisinė forma) bet kartu išlaikomo privalomojo teisės akto pobūdžio (kas atitinkamai negali būti pasiekta priimant rekomendacinio pobūdžio ar alternatyvią procesinę sistemą sukuriančiais aktais), tikėtina, būtų pasiektas labiausiai subalansuotas harmonizacijos efektas ir padėti pagrindai tolesnei veiklai judant link vientisos ES teisinės erdvės sukūrimo.

Atsižvelgiant į šias išvadas toliau darbe aptariamos paskutinės tarptautinės ir ES iniciatyvos, nukreiptos į kompleksinę ES civilinio proceso harmonizavimą ir pateikiamas šių iniciatyvų vertinimas ir potencialus poveikis ES civilinio proceso principų sistemos formavimui.

NAUJOSIOS ES CIVILINIO PROCESO REGULIAVIMO INICIATYVOS IR JŲ POVEIKIS ES CIVILINIO PROCESO TEISĖS HARMONIZAVIMUI

Pastaraisiais metais Europoje egzistavo dvi pagrindinės teisėkūros iniciatyvos, susijusios su vientisos ES civilinio proceso sistemos sukūrimu. Pirmiausia, tai – Bendri būtiniausi civilinio proceso standartai, kurie 2017 metais EP rezoliucija pateikti kaip rekomendacija Europos Komisijai dėl minimalių bendrų civilinio proceso standartų priėmimo, kartu pateikiant siūlymą priimti direktyvą ir tokios direktyvos tekstą. Kita aktuali iniciatyva – ELI / UNIDROIT civilinio proceso taisyklės, kurių rengimo procesas prasidėjo dar 2013 metais, o galutinai taisyklos priimtoms 2020 metų rugsėjį ir publikuotos 2021 metų sausį. Toliau pateikiama išsamesnis šių aktų aptarimas bei jo potencialaus poveikio tolesniam ES civilinio proceso harmonizavimui ir vientisos ES civilinio proceso sistemos sukūrimui įvertinimas.

Bendri būtiniausi civilinio proceso standartai

Bendri būtiniausi civilinio proceso standartai yra nedidelės apimties direktyvos teisinės formos teisės aktas, kurį sudaro viso 24 straipsniai, padalinti į 4 skirsnius. Atsižvelgiant į tai toliau Bendrieji būtiniausi civilinio proceso standartai aptariami pastraipsniui.

Pirmasis skirsnis – teisingi ir veiksmingi rezultatai – orientuotas į minimalių standartų nustatymą veiksmingos teisinės apsaugos, žodinio bylos nagrinėjimo bei laikinųjų apsaugos priemonių atžvilgiu ir jį sudaro trys (4-6) straipsniai. 4 straipsnis nustato bendrąją ES VN prievolę užtikrinti veiksmingą teisminę apsaugą – konkrečiai, jog *procedūros ir teisių gynimo priemonės turi būti sąžiningos bei teisingos ir neturi būti nepagrįstai sudėtingos ar brangios, taip pat neturi būti nustatomi nepagrįsti terminai ar nepateisinamai vilkinamas laikas, kartu atsižvelgiant į nacionalines ypatybes ir pagrindines teises*. Taigi straipsnis iš esmės nustato bendrąjį reikalavimą ES VN civiliniam procesui sudaryti palankias sąlygas ginti savo teises. Atkreiptinas dėmesys šio skirsnio 5 straipsnio nuostatą ir joje įtvirtiną žodinio bylos nagrinėjimo prioritetą principą. Konkrečiai, norma nustato ES VN pareigą užtikrinti asmenų dalyvavimą teismo posėdžiuose, vykstančiuose kitoje nei asmens gyvenamoji vieta VN, naudojant vaizdo konferencijos priemones ar kitas priemones vadovaujantis Reglamentu (EB) Nr. 1206/2001 nustatytais procedūromis. Nors tokios nuostatos įtraukimas į Bendrus būtiniausius civilinio proceso standartus sveikintinas, kyla klausimų dėl jos praktinio

veikimo, kadangi tokių nuotolinio ryšio priemonių naudojamas neretai neatsiejamas nuo techninių nesklandumų bei kalbos barjero (Inchausti, 2020. p. 245). Žinoma, atsižvelgiant į pastarųjų metų patirtį COVID-19 pandemijos laikotarpį ir būtinybę teismų sistemoms visame pasaulyje adaptuotis prie nuotolinio ryšio priemonių naudojimo, pirmoji iš minėtųjų problemų nebėra tokia opi, kaip būtų galėję pasirodyti anksčiau.. Paskutinis šiame skirsnyje, 6 straipsnis nustato reikalavimus laikinosioms apsaugos priemonėms, kurie iš esmės atitinka įprastai sutinkamas laikinųjų apsaugos priemonių sąlygas (kartu sutinkamas ir ESBI Reglamente), t. y. galimybė taikyti laikinąsias apsaugos priemones tiek iki teismo proceso iniciavimo, tiek ir jo metu (6 straipsnio 1 dalis), preliminaraus pareiškėjo reikalavimo pagrįstumo kriterijus, laikinųjų apsaugos priemonių taikymas esamo ar įtariamo (gresiančio) pažeidimo atžvilgiu, bei nustatomas proporcingumo reikalavimas (6 straipsnio 3 dalis). Autoriaus nuomone, sveikintina tai, jog direktyva numato galimybę reikalauti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo ir nepranešus atsakovui, bet sudarant šiam galimybes vėliau dėl to reikšti prašymą tokias priemones peržiūrėti. Atsižvelgiant į tai, jog tokia galimybė ES lygmeniu šiuo metu nustatyta iš esmės tik ESBI Reglamente, bendras jos įtvirtinimas ir galimybė laikinąsias apsaugos priemones taikyti ne tik konkrečioje sąskaitoje esančių atsakovo lėšų areštui, manytina, ženkliai palengvintų šiuo metu gana sudėtingą ir rizikingą procesą, kai atsakovas, sužinojęs apie pareiškėjo ketinimą taikyti laikinąsias apsaugos priemones, neretai yra linkęs turtą paslėpti, perleisti ar sudaryti kitokias kliūtis iš turto patenkinti tikėtina pagrįstą reikalavimą.

Antrajame Bendrųjų būtinausių civilinio proceso standartų skirsnyje įtvirtinami reikalavimai dėl teismo proceso veiksmingumo. 7 straipsnis įtvirtina bendrąjį reikalavimą ES VN teismams imtis priemonių užtikrinti veiksmingos teisinės gynybos, teisingo bylos nagrinėjimo principus, kurių turinį anot šio straipsnio pirmos dalies sudaroma *galimybė veiksmingai naudotis teise kreiptis į teismą, taip pat rungimosi principo, visų pirma kai sprendžia dėl žodinio nagrinėjimo būtinumo, įrodinėjimo priemonių ir įrodymų rinkimo*. Antroji šio straipsnio dalis savo ruožtu nustato tam tikrą teismų aktyvumo pareigą imtis procesinių veiksmų kaip įmanoma greičiau nepriklausomai nuo to, ar tiems veiksmams atlikti yra nustatyti konkretūs senaties terminai. Pritartina, jog šio straipsnio nuostatomis sukuriama teismų pareiga orientuotis į bendrą civilinio proceso efektyvumą ir greitumą. Pirmojoje aptariamo straipsnio dalyje įvardijami pavyzdžiai rodo, jog teismas turėtų imtis tokių veiksmų, kurie jo manymu būtų efektyviausi sprendžiant konkretų procesinį klausimą, pvz.: ar priimti naujai pateikiamus įrodymus, jeigu tai užvilkinėtų bylos nagrinėjimą, ar visais atvejais užtikrinti

šalių rungimasi pilna apimtimi ir dėl tokių klausimų organizuoti teismo posėdį ir kt. (Inchausti, 2020. p. 247). 8 straipsnis nustato bendrąjį teismo sprendimo pagrįstumo bei išsamumo reikalavimą, kuris, sudarytų tinkamas sąlygas šalims pasinaudoti teise į apeliaciją ar kitokią sprendimo peržiūrą (į šią kategoriją, pavyzdžiui, galėtų patekti teismo įsakymo peržiūra). Pažymėtina, sprendimas atitinkamai turi būti priimtas per pagrįstą laikotarpį. Šio straipsnio reikalavimai ES teisėje nėra naujas ir gali būti sutinkamas ES pagrindinių teisių chartijoje (47 straipsnis) pagal ESTT praktiką (ESTT 2012 m. birželio 14 d. sprendimas byloje Banco Español...). 9 straipsnis skirtas teismo proceso organizavimui, nustatyta eilė bendrųjų reikalavimų, kurie turėtų būti inkorporuoti į ES VN civilinį procesą, teismams aktyviai organizuojant bylos eigą ir kryptį, t. y.: a) skatinti šalis proceso metu tarpusavyje bendradarbiauti; b) gali būti ankstyvajame etape nustatomi su procesu susiję klausimai; c) gali būti greitai nusprendžiama, kuriuos klausimus reikia išsamiai ištirti, ir be ilgų svarstymų išsprendžiami kiti klausimai; d) gali būti nusprendžiama dėl tvarkos, kuria turi būti sprendžiami klausimai; e) šalims gali būti padedama visapusiškai arba iš dalies išspręsti bylą; f) gali būti nustatomi tvarkaraščiai bylos nagrinėjimo pažangai kontroliuoti; g) tuo pat metu gali būti nagrinėjama tiek bylos aspektų, kiek teismas gali; h) byla gali būti nagrinėjama nereikalaujant, kad šalys asmeniškai dalyvautų šiame procese; i) gali būti naudojamos turimomis techninėmis priemonėmis. Iš esmės, galima teigti, jog šiomis nuostatomis siekiama nustatyti teismo pareigą iš anksto planuoti bylos eigą, numatant galimus kilti ateityje klausimus ir taip skatinti greitą bylos nagrinėjimą, teismas šiuo atveju atsižvelgdamas į pagrįstus šalių poreikius tampa aišku civilinio proceso organizatoriumi ir koordinatoriumi (teismo vadovavimo procesui principas). 10 straipsnyje, reglamentuojančiame įrodymų rinkimo reikalavimus, vėlgi nustatoma teismo pareiga orientotis į patogiausias, paprasčiausias ir pigiausias priemones (neatmetant galimybės įrodymus rinkti ir nuotoliniu būdu) bei atsižvelgti į konfidencialios informacijos apsaugos poreikius. Specifinė įrodymų rūšis – ekspertų išvados – reguliuojamos kitame – 11 straipsnyje. Straipsnis nustato, jog teismas turi turėti galimybę paskirti teismo ekspertus bet kurioje proceso stadijoje, kai toks poreikis atsiranda. Taip pat, nepašalinama ir šalių galimybė savo iniciatyva pateikti ekspertinius įrodymus. Vis dėlto iš straipsnio formuluotės neaišku, ar teismas ekspertus gali skirti savo iniciatyva, kas galėtų sukelti tam tikrų prieštaravimų kai kuriose ES VN, vis dėlto manytina, jog šioje vietoje ES VN paliekama teisė pasirinkti ar tokią teisę teismui suteikti (Inchausti, 2020. p. 249). Kiek svarbesnį poveikį, autorius nuomone, potencialiai galėtų turėti aptariamo sprendimo 2 dalis, nustatanti, jog ES VN turi

sudaryti sąlygas kitos VN teismams paskirti reikalingą ekspertą kitoje ES VN. Šiam tikslui Bendrieji būtiniausi civilinio proceso standartai įpareigoja Europos Komisiją parengti Europos ekspertų katalogą, kurį sudaryti esami nacionaliniai ekspertų sąrašai. Tokia nuostata, autoriaus vertinimu, ženkliai palengvintų ekspertinių įrodymų rinkimą tarpvalstybinio pobūdžio bylose, todėl atitinkamai skatintų ES VN tarpusavio pasitikėjimą ir bendradarbiavimą bei pagreitintų ES civilinio proceso eigą.

Trečiajame skirsnyje – teisė kreiptis į teismą – reguliuojami taikaus ginčų sprendimo, bylinėjimosi bei teismo išlaidų paskirstymo šalims, teisinės pagalbos bei teismo proceso finansavimo reikalavimai. 12 straipsnyje numatomas aiškus prioritetas taikiam ginčų sprendimo būdai – tarpininkavimui (mediacijai), kuri, vadovaujantis aptariamo straipsnio 1 dalimi, gali būti inicijuojama bet kurioje proceso stadijoje. 13 straipsnis, nors ir oficialaus pasiūlymo teksto versijoje lietuvių kalba pavadintas *bylinėjimosi išlaidos*, reguliuoja išimtinai teismo išlaidų padengimo organizacinius klausimus, o konkrečiai – nustato reikalavimą, jog šios išlaidos negali būti neproporcingos ieškinio sumai. Vėlgi, papildomas reikalavimas, tikėtina, galintis įnešti platesnį ES VN bendradarbiavimą ir tarpusavio pasitikėjimą – tai centralizuotos ES VN teismuose taikomų rinkliavų informacinės sistemos sukūrimas, kurios sukūrimas pavedamas Europos Komisijai. Autoriaus vertinimu, kaip ir prieš aptarto skirsnio reguliavimo dėl ekspertų sąrašų atveju, informacijos sklaidos ir prieinamumo dėl kitų, nei potencialaus pareiškėjo gyvenamoji valstybė, ES VN civilinį procesą didinimas, vėlgi skatintų tarpusavio valstybių pasitikėjimą, sumažintų vartotojų ir verslo riziką dėl nacionalinių procesinių netikėtumų ir sudarytų palankesnes sąlygas vientisos ES teisingumo erdvės kūrimui. 14 straipsnyje įtvirtintas principas „*pralaimėjęs moka*“, tačiau atlygintinoms proceso išlaidoms, nenuostabu, taikomas proporcingumo reikalavimas, taip pat nustatomas reikalavimas paskirstyti bylinėjimosi išlaidas proceso šalims atsižvelgiant į patenkintą reikalavimo dalį bei išlaidų atlyginimo mažinimas šalies nesąžiningumo ar atsisakymo bendradarbiauti atveju. 15 straipsnis gana detaliai reguliuoja teisinės pagalbos (angl. *Legal-Aid*) teisinius santykius. Pažymėtina, nors ES dėl teisinės pagalbos jau yra priimta Direktyva dėl teisinės pagalbos, tačiau Bendrųjų būtiniausių civilinio proceso standartų nuostatos numato ir tam tikras papildomas taisykles, taip praplečiant esamą ES VN civilinio proceso normų dėl teisinės pagalbos harmonizacijos lygį. Nustatoma, jog teisinė pagalba gali būti teikiama pilnai ar iš dalies padengti tokiomis išlaidoms kaip: a) teismo mokesčiai; b) teisinės pagalbos ir atstovavimo išlaidos; c) kitos su procesu susijusios būtinos išlaidos, kurias turi padengti ginčo šalis, (susijusios su liudytojais, ekspertais, vertėjais žodžiu ir raštu, kelionės, apsigyvenimo ir

pragyvenimo išlaidos); d) ginčą laimėjusiai šaliai priteistos išlaidos. Taip pat nustatomas bendras standartas reikalavimų, keliamų asmeniui, siekiančiam gauti teisinę pagalbą, t. y.: a) sunki ekonominė padėtis; b) egzistuojanti pagrįsta galimybė laimėti bylą; c) teisinės pagalbos prašymą teikiantis ieškovas pagal atitinkamas nacionalines nuostatas turi teisę reikšti ieškinius. Pažymėtina, kad teisė prašyti teisinės pagalbos suteikiama ir juridiniams asmenims (šia dalimi Bendrųjų būtinausių civilinio proceso standartų nuostatos peržengia Direktyvos dėl teisinės pagalbos reguliavimo apimtį. Nustatomi kriterijai juridiniams asmenims, siekiantiems gauti teisinę pagalbą, į kuriuos turi atsižvelgti teismas: a) juridinio asmens teisinę formą ir į tai, ar jis siekia pelno; b) dalininkų ar akcininkų finansinį pajėgumą; c) tų dalininkų ar akcininkų gebėjimą gauti reikiamą sumą ieškiniui pareikšti. Taip pat, vėlgi gali būti matomas akcentas, orientuotas į informacijos apie galimybę gauti teisinę pagalbą, sklaidą – straipsnio 5 dalis įpareigoja ES VN užtikrinti, kad piliečiai ir juridiniai asmenys būtų informuoti apie procedūrą.

Ketvirtasis skirsnis – proceso teisingumas – reguliuoja dokumentų įteikimo reikalavimus, teisę turėti advokatą, visuomenės informavimo apie esamas procedūras ir teisių gynimo būdus pareigą, vertimo paslaugų užtikrinimą, šalių ir jų atstovų sąžiningumo pareigą, teismo proceso viešumo, teisėjų nešališkumo standartus bei teisės profesionalų, teisėjų ir teisės studentų rengimo bendruosius reikalavimus. 17 straipsnis, reguliuojantis dokumentų įteikimą, visų pirma nustato, jog įteikimas turi būti organizuojamas tokiu būdu, kuris garantuotų tų dokumentų gavimą ir straipsnio antroje dalyje nurodo kaip tinkamus įteikimo būdus tris atvejus: a) asmeniškai; b) paštu; c) elektroninės priemonės (faksas ar el. paštas). Taip pat, reikalaujama gavėjo patvirtinimo apie dokumentų gavimą. Dėl pirminių įteikimo būdų lygiavertiško traktavimo išsakoma tam tikra kritika, jog nustatant tokį reikalavimą, iš esmės nuvertinama tai, kad toliau straipsnyje numatomi aukšti techniniai reikalavimai, reikalingi užtikrinti elektorinių priemonių saugumą, asmenų tinkamą identifikaciją ir perdavimo saugumą, yra sudėtingai įgyvendinami, juolab tarptautiniu lygiu (Inchausti, 2020. p. 254). Autoriaus nuomone, tokia kritika nėra visiškai pagrįsta, kadangi vien elektroninio būdo galimybės ir aukštų reikalavimų numatymas savaime nereiškia, reikalavimo įgyvendinimo sudėtingumas savaime nereiškia reguliavimo trūkumo – atvirkščiai, juo sudaromos galimybės tolesnėje perspektyvoje skatinti perėjimą prie elektroninio dokumentų įteikimo net ir tarpvalstybiniu lygiu, taip ženkliai optimizuojant procesą. ES VN savo ruožtu gali imtis ekstensyvių priemonių tobulinti savąsias (jei yra) elektroninio dokumentų įteikimo sistemas ar pačiai ES tolesnėje perspektyvoje vystyti bendrą ES teisingumo portalą. Nepavykus dokumentų įteikti nurodytais būdais, numatoma keletas alternatyvių būdų:

a) atsakovo adresu asmeniškai įteikiant asmenims, gyvenantiems tame pačiame namų ūkyje, kaip ir atsakovas, arba jame dirbantiems; b) kai atsakovas yra savarankiškai dirbantis asmuo arba juridinis asmuo, atsakovo verslo patalpose asmeniškai įteikiant jo įdarbintiems asmenims; c) dokumentus paliekant atsakovo pašto dėžutėje; d) dokumentus paliekant pašte arba kompetentingoje valdžios institucijoje ir į atsakovo pašto dėžutę įdedant rašytinį pranešimą apie dokumentų palikimą, jeigu rašytiniame pranešime aiškiai nurodomas teisminis dokumentų pobūdis arba pranešimo teisinis poveikis, t. y. tai, kad jis prilygsta dokumentų įteikimui ir pradedamas skaičiuoti nustatytų terminų laikas; e) įteikiant paštu be patvirtinimo atsakovo atstovui, kai atsakovo adresas yra kilmės valstybėje narėje; f) elektroninėmis priemonėmis, kai automatiškai patvirtinamas pristatymas, jeigu atsakovas iš anksto aiškiai sutiko, kad dokumentai būtų įteikiami šiuo būdu. Dėl šiame straipsnyje numatomo reguliavimo išsakoma papildoma kritika – kokių priemonių reikia imtis kai atsakovo gyvenamoji vieta ar buveinė nežinoma, ar negaunamas gavėjo patvirtinimas apie dokumentų gavimą (Inchausti, 2020. p. 255). Taip pat pažymėtina, pasiūlyme nieko nepasisakoma dėl fiktyvaus dokumentų įteikimo būdo (Inchausti, 2020. p. 255). Autoriaus nuomone, toks reguliavimas numatytas specialiai, kadangi tai jautresnės ES VN nacionalinio civilinio proceso problemos, taigi šios problemos paliktos nacionalinių jurisdikcijų apsisprendimui. Teisę civilinio proceso metu turėti advokatą reguliuojama 18 straipsnyje, kuris visų pirma reikalauja ES VN užtikrinti asmenų teisę pasirinkti advokatą bei teisę į iš esmės bet kokios formos bendravimo su advokatu konfidencialumą. Atkreiptinas dėmesys į papildomą vadinamąjį „dvigubo advokato“ standartą, orientuotą į tarpvalstybinio pobūdžio bylų procesą – straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog asmenims turi būti užtikrinta teisė turėti advokatą savo gyvenamojoje ar buveinės valstybėje ir antrąjį, konsultuojantį ir procese dalyvaujantį advokatą proceso valstybėje. Autoriaus vertinimu tokia nuostata, perkelianti didelę dalį asmenų aukščiau aptartos patiriamos advokato kitoje valstybėje paieškos būtent teisės profesionalams, yra sveikintinas žingsnis, potencialiai turėsiantis teigiamą poveikį ES VN tarpusavio pasitikėjimui ir teisininkų bendruomenės internacionalizacijai. Tačiau pastebėtina problema, jog kartu tokia nuostata kiek atitolina asmenį nuo vykstančio civilinio proceso ir komplikuoja teisinį santykį, kadangi nėra nuostatų, kurios aiškiai padalintų advokatų atsakomybę. Manytina, šie klausimai bent jau kol kas lieka spręsti patiems asmenims sudarant atstovavimo sutartis, kas gali sukelti papildomų sunkumų atstovavimo procese. Žinoma, asmenys turi teisę atsisakyti šios „dvigubo advokato“ teisės (aptariamo straipsnio 3 dalis), tačiau aukščiau aptartos problemos tai neišsprendžia, kadangi

visuotinio šios teisės atsisakymo tikėtis naivu. 19 straipsnis įpareigoja ES VN piliečiams suteikti kiek įmanoma visapusišką informaciją apie *tai, kaip pradedamos įvairios procedūros, apie senaties terminą, apie teismus, kurie yra kompetentingi nagrinėti įvairius ginčus, ir apie būtinas formas, kurias tuo tikslu reikia užpildyti*. Vėlgi, tokia nuostata, orientuota į platesnį teisinį informavimą yra sveikintinas žingsnis, tikėtina, galintis sukurti aukštesnį pasitikėjimo lygį teisingumo sistema visoje ES. 20 straipsnyje įtvirtinamas principas, nustatantis jog asmuo turi suprasti visą procesą ir suteikiama teisė į vertimus žodžiu ir raštu. Straipsnyje vertimo reikalavimas nustatomas svarbiausiems proceso dokumentams ir iš esmės pakartotinai įtvirtinantis jau egzistuojantį ES teisėje reikalavimą (plačiau žr.: Inchausti, 2020. p. 257 ir ten nurodomus šaltinius). 21 straipsnis įtvirtina šalių ir jų atstovų sąžiningumo pareigą – taigi bylos dalyvių sąžiningo elgesio principą, kuris apima pagarbų elgesį bei bylos ar jos faktų iškraipymo draudimą. Teismo proceso viešumo principas įtvirtinamas 22 straipsnyje, o dėl šio principo ribojimo paliekama spręsti teismui, atsižvelgiant į ES ir ES VN nacionalinėje teisėje egzistuojančius šio principo ribojimus (komercinių paslapčių, šeimos bylų atveju ir kt.). 22 straipsnis įtvirtina teisėjų nepriklausomumo ir nešališkumo reikalavimus. Straipsnyje įtvirtinamas Lietuvos teisėje egzistuojantis standartas, jog dėl teisėjo nešališkumo šalims negali likti *jokių pagrįstų abejonių*. Autoriaus nuomone, paskutinis Bendrųjų būtinausių civilinio proceso standartų straipsnis, nustatantis teisės profesionalų mokymo reikalavimus, potencialiai gali turėti itin reikšmingą poveikį sprendžiant prieš tai dalyje aptartą esamų ES civilinį procesą reguliuojančių instrumentų nežinojimo problemą. 24 straipsnyje įtvirtinami bendrieji reikalavimai tiek esamų, tiek naujai rengiamų teisės profesionalų mokymui ir nustatoma, jog mokymo programose turi būti daugiausiai dėmesio skiriama a) pakankamų žinių apie Sąjungos teismo bendradarbiavimo priemones įgijimui ir įpročių visada vadovautis Sąjungos teismų praktika, pasitikrinti, ar ES teisė perkelta į nacionalinę teisę ir taikyti Europos Sąjungos Teisingumo Teismo prejudicinio sprendimo priėmimo procedūrą ugdymui; b) žinių apie Sąjungos teisę ir procedūras ir apie kitas teises sistemas bei su tuo susijusias patirties sklaidai; c) palankesnių sąlygų rengti trumpalaikius neseniai paskirtų teisėjų mainus sudarymui; d) užsienio kalbų ir jų teisinės terminijos mokymuisi. Autoriaus nuomone, ši norma, nors, akivaizdu, orientuota į gana ilgalaikį teisininkų bendruomenės internacionalizaciją, potencialiai gali turėti patį reikšmingiausią poveikį tolesnei ES civilinio proceso raidai, kadangi teisininkų bendruomenės integracija ir susipažinimas su egzistuojančiais ES instrumentais bei kitų ES VN jurisdikcijomis, kalbų mokėjimas

neabejotinai sudaro vis palankesnes sąlygas vis glaudesniai bendradarbiavimui ir atitinkamai valstybių tarpusavio pripažinimui ir pasitikėjimui.

Apibendrinant šioje dalyje išdėstytą Bendrųjų būtinausių civilinio proceso standartų bei tam tikrą jų kritikos aptarimą, autoriaus nuomone, pasisakytina, jog apskritai nors Bendrieji būtiniausi civilinio proceso standartai stokoja sisteminio reguliavimo dėl juose dominuojančio tam tikro instrumentinio-funkcinio reguliavimo pobūdžio, aptarta iniciatyva yra sveikintinas ir reikalingas žingsnis judant link siekiamos bendros teisinės ES erdvės. Nors iš esmės nemažai egzistuojančių nuostatų iš esmės pakartotinai įtvirtina jau esamus principus ir taisykles ir kai kurių autorių vertinimu yra perteklinis (Richard, p. 281), jų tam tikras kodifikavimas, autoriaus vertinimu, padeda lengviau suvokti ES civilinio proceso pagrindą ir turi potencialo atsakyti į tam tikrus interpretacinius klausimus, kylančius priimant specifinius civilinio proceso institutus ar kitus elementus reguliuojančius instrumentus. Taip pat, pastebėtina lengvesnės orientacijos ES teisėje nauda. Taip pat, kai kurios nuostatos, orientuotos išimtinai į tarpvalstybinių bylų organizavimo optimizaciją (ekspertų sąrašai, informacija apie teismo rinkliavas, visuomenės informavimas, teisės profesionalų ir studentų mokymo reikalavimai) neišvengiamai prisideda prie esminės – žinojimo ir pasitikėjimo – problemos sprendimo. Autoriaus vertinimu, priėmus siūlomą reguliavimą ES lygmeniu, būtų žengtas ne tik teisinių problemų sprendimo, bet ir esminis politinis žingsnis, pripažįstant ES galimybę spęsti kompleksines problemas, nebūtinai susijusias su konkrečiomis civilinio proceso sritimis. Taip pat, nors ir vis viena dėl pasirinktos direktyvos teisinės formos, diferenciacija tarp valstybių narių išliktų, šiuo instrumentu būtų sudarytos sąlygos glaudesniai teisininkų bendruomenės skirtingose ES VN bendradarbiavimui ir atitinkamai pasitikėjimo kitomis jurisdikcijomis skatinimui. Vis dėlto, negalima tikėtis, jog vienu teisės aktu bus išspręstos visos ES civilinio proceso teisėje kylančios problemos, turint omenyje ir kalbų skirtumus. Kaip pastebi Vincent Richard, harmonizacija negali būti laikoma panacėja nuo visų egzistuojančių problemų, joms išspręsti taip pat labai reikalinga ES ir ES VN institucijų tarpusavio koordinacija ir bendradarbiavimas (Richard, 2020. p. 283-284).

ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės

ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės – rekomendacinio (orientacinio) pobūdžio teisės aktas, eilę metų rengtas daugelio teisės mokslininkų ir praktikų sudarytų darbo grupių, kuriuo bandyta iš egzistuojančių nacionalinių ES VN sistemų surinkti labiausiai paplitusias ir rengėjų vertinimu pripažintinas praktikas. Taisyklių pagrindas – ALI / UNIDROIT 2004 metais priimti Tarptautinio civilinio proceso principai (ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės, preambulės 10 punktas). Taisyklių apimtis iš tiesų stulbinanti – publikuotą elektroninę dokumento versiją sudaro viso 536 puslapiai, juose išdėstyti 245 pavyzdinių taisyklių straipsniai, kuriuose pateikiamos civilinio proceso taisyklės, susijusios su tokiais klausimais, kaip kad bendrieji civilinio proceso principai, šalių, atstovų, teismo vaidmuo, teismo proceso organizavimas, įrodymų rinkimas, taikytina teisė, sankcijos už netinkamą procesinį elgesį, viešasis interesas, šalių daugetas (privalomasis ir neprivalomasis bendrininkavimas, ginčo šalių pasikeitimas bei procesinių teisių perėmimas, reikalavimai procesiniams dokumentams, jų pateikimo ir atsiėmimo reikalavimai, teismo posėdžių organizavimo klausimai, galutinio sprendimo bei nutarčių dėl procesinių klausimų priėmimas bei teisė juos skusti, procesinių dokumentų įteikimas, su tarpvalstybiniu procesu susiję klausimai kaip kad kalbos (vertimų) reikalavimai, įrodinėjimo procesas, neteisėtai gautų įrodymų panaudojimas procese ir daugelis kitų. Dėl kiekviename straipsnyje pateikiamų normų taip pat nurodomi išsamūs komentarai, aptariantys tam tikrus normų įtraukimo į ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisykles pagrindus ir argumentus bei taikymo niuansus sudėtingose situacijose.

Vis dėlto, ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės nėra ir negali būti laikomos išsamiu pavyzdiniu civilinio proceso kodeksu, kadangi nenustato tokio detalaus reguliavimo. Pačių taisyklių rengėjų teigimu, rengiant taisykles buvo atsižvelgta į tai, jog pavyzdinio kodekso sudarymas reikalautų priimti nuosekliai detalias taisykles dėl labai techninių civilinio proceso aspektų, kurių diferenciacija tarp skirtingų ES VN iš esmės didelio poveikio proceso esmei neturi (ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės, preambulės 14 punktas). Tuo tarpu pavyzdinės taisyklės leidžia pateikti diferencijuoto detalumo reguliavimą. Atsižvelgiant į tai, detaliausias reguliavimas numatytas dalyse dėl teismo ir šalių bei šalių tarpusavio santykių ir informacijos prieinamumo bei įrodinėjimo, tuo tarpu mažiausiai detalus – dėl sprendimų peržiūros būdų bei išlaidų.

Autoriaus nuomone, kiekvieno ELI / UNIDOIT pavyzdinių civilinio proceso taisyklių straipsnio, atsižvelgiant į dokumento apimtį, aptarinėti neverta ir neracionalu, todėl kartu atsižvelgiant ir į šio darbo apimtį ribojimus toliau išsamiai aptariama tik pirmoji taisyklių dalis „Principai“ (angl. *principles*), kartu atsižvelgiant į aukščiau aptartų Bendrųjų būtiniausių civilinio proceso standartų reguliavimą.

Taisyklės prasideda nuo jų taikymo srities apibrėžimo – tai civiliniai ir komerciniai ginčai kaip apibrėžta pagal Reglamentą dėl sprendimų pripažinimo ir vykdymo (ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės, 1 taisyklės komentaras), taisyklės netaikomos iš santuokos, bankroto, paveldėjimo, šeimos, arbitražo bei socialinės apsaugos (darbo) teisinių santykių kylantiems ginčams (byloms). Pažymėtina, kad jei minėti klausimai byloje yra pašaliniai, o bylos esmė yra dėl civilinių ar komercinių santykių, nepatenkančių į taikymo srities išimties, taisyklės tokiems ginčams gali būti taikomos. Taigi iš esmės ELI / UNIDOIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės apima civilinio proceso branduolį, manytina, kartu atsižvelgiant į tai, kad harmonizavimas būtent šioje srityje ir yra šiuo metu ES yra reikalingas – dėl daugelio kitų sričių, kaip pastebi ir patys taisyklių rengėjai, ES lygmeniu yra priimta eilė sektorinių (angl. *sectorial*) instrumentų, galinčių pakankamai efektyviai pasiekti norimą harmonizacijos laipsnį arba tam tikri šių specialių ar ypatumų turinčių civilinio proceso formų (specializuotų ginčus sprendžiančių institucijų), pakankamai ženkliai varijuoja tarp ES VN ir yra nereikalingi harmonizacijos (ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės, Preambulės VI dalies 1 punktą).

Antrasis taisyklių skirsnis – principai – numato pagrindinius taikomus civilinio proceso principus, kurių turinys atskleidžiamas konkrečių normų turinyje. Manytina, reikalinga atsižvelgti ir į principų dėstymo eigą. Pirmasis taisyklėse nurodomos civiliniame procese taikytinas principas – bendradarbiavimo – jį detalizuoja 2-4 straipsniai¹⁰, kuriuose numatoma visų proceso dalyvių – šalių, jų atstovų bei teismo – pareiga bendradarbiauti siekiant sąžiningo, našaus (angl. *efficient*) ir greito ginčo išsprendimo. Šiam tikslui pasiekti konkrečiai ginčo šalims ir jų atstovams 3 straipsnyje įtvirtinta nepiktnaudžiavimo procesu pareiga bei įpareigojimas prisidėti prie tinkamo proceso valdymo (organizavimo) bei padėti teismui tinkamai nustatyti ginčo faktus bei taikomą teisę. Tuo tarpu teismui taisyklių 4 straipsnyje nustatoma bendroji aktyvaus ir efektyvaus bylos valdymo (proceso organizavimo), ginčo šalių lygybės užtikrinimo bei

¹⁰ Nors ELI / UNIDOIT pavyzdinių civilinio proceso taisyklių tekste vartojamos sąvokos „1 taisyklė“, „2 taisyklė“ ir t.t. (angl. *Rule 1*, *Rule 2*), siekiant aiškesnio teksto, autoriaus vertinimu, taktiškiau šiuo atveju vartoti sąvoką „straipsnis“.

procesinio šalių elgesio priežiūros pareigos. Atkreiptinas dėmesys, kad Bendrieji būtiniausi civilinio proceso standartai apskritai nenumato tokio pobūdžio reguliavimo, orientuoto į konkrečių pareigų šalims nustatymą, tačiau tam tikras netiesioginis sąlytis tarp abiejų aktų taisyklių gali būti matomas. Tiek ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės, tiek ir Bendrieji būtiniausi civilinio proceso standartai prioretizuoja greitą ir efektyvą civilinį procesą, tačiau ELI / UNIDROIT taisyklės šio principo turinį ir įgyvendinimą sieja su šalių ir teismo tarpusavio bendradarbiavimu, tuo tarpu Bendruosiuose civilinio proceso standartuose postuluojamas požiūris labiau instrumentinis-funkcinis, kadangi orientuotas į tam tikrų kliūčių, kylančių procese pašalinimą bei papildomų bendradarbiavimo tarpvalstybinio proceso atveju suteikimą. Autoriaus vertinimu toks teismo proceso greitumo ir efektyvumo principų pasireiškimo šiuose aktuose skirtumas, atsižvelgiant į jų teisinę prigimtį ir tikslą, suprantamas, kadangi Bendrieji būtiniausi civilinio proceso standartai iš esmės skirti ES civilinio proceso funkcionavimo optimizavimui, tuo tarpu ELI / UNIDROIT taisyklės – rekomendacinis, pavyzdinis taisyklių rinkinys, turintis tapti įkvėpimu nacionalinėms sistemoms reformuojant savo civilinį procesą.

Antrasis ELI / UNIDROIT taisyklėse įtvirtintas proporcingumo principas, kurio turinys atskleidžiamas per bendrąją teismo tinkamo proceso organizavimo pareigą – organizuoti procesą atsižvelgiant į bylos sudėtingumą, nagrinėjamus byloje klausimus ir kitus aktualius bylos aspektus (5 straipsnis). Atitinkama pareiga per pagalbos teismui prizmę, įtvirtinama ir šalims bei jų atstovams (6 straipsnis). Atskirai pažymima procesinių sankcijų už netinkamą procesinį elgesį proporcingumo svarba nustatant teismo pareigą atsižvelgti į pažeidimo rimtumą bei šalių tyčią (7 straipsnis) bei teismo proceso išlaidų ir kainos proporcingumo reikalavimas (8 straipsnis). Taisyklių rengėjai pastebi, jog teismo proceso kainos netūrėtų apspręsti vien tik ginčo sumos dydis, kadangi toks vienpusiškas traktavimas neretai gali lemti nepagrįstą piliečių, stokojančių finansinių išteklių, efektyvaus teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo ribojimą ar su viešuoju interesu besiribojančių bylų, nors turinčių menką finansinę vertę, tačiau didelę visuomeninę reikšmę pernelyg didelį finansinį apsunkinimą (ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės, 8 straipsnio komentaras). Autoriaus vertinimu, proporcingumo principo pasireiškimas abiejuose aptariamuose aktuose iš esmės sutampa – itin akcentuojamas teismo proceso išlaidų proporcingumas bei šio principo taikymas sankcijų skyrimo – iš esmės vienintelis pastebėtinas skirtumas – proporcingumo principo įvedimas teismo proceso organizavimo sferoje. Manytina, ši papildoma ELI / UNIDROIT taisyklių perspektyva suteikia didesnę reikšmę civiliniame procese

esminiam skirtingų interesų derinimo ir balanso paieškos poreikiui, ko savo ruožtu stokoja Bendrieji būtinieji civilinio proceso standartai dėl jau minėto gana funkcinio-instrumentinio reguliavimo (Ichausti, p. 263-264).

Trečiasis įtvirtinamas taikaus ginčų sprendimo prioriteto principas, akcentuojantis pirmiausiai šalių bei jų atstovų pareigą bendradarbiauti ir siekti taikaus susitarimo ar bent dalinio ginčo išsprendimo ne teisme (9 straipsnis) bei teismo pareigą skatinti šalis siekti kilusį ginčą taikiai išspręsti kuo anksčiau – pirmiausia dar parengiamosios proceso stadijos metu – bei suteikti visą reikiamą informaciją apie galimus tokio sprendimo būdus (10 straipsnis). Atkreiptinas dėmesys į 10 straipsnio 4 dalies nuostatą, skirtą apsaugoti šalių lygiateisiškumą ir teisę būti išklaustam – ji nustato draudimą teismui nagrinėti bylą, jei teismo tarpininkavimo metu, jis gauna informaciją tik iš vienos iš šalių, kitai nedalyvaujant. Dėl taikaus ginčų sprendimo prioriteto vėlgi galima matyti aptariamų aktų pozicijos suderinamumą, tačiau, autoriaus vertinimu, Bendrieji būtiniausi civilinio proceso standartai šiuo paprasčiausiai nustato teismo teisę bet kurioje bylos stadijoje inicijuoti taikų ginčo sprendimą, tuo tarpu ELI / UNIDROIT taisyklėse aiškiai matyti taikaus ginčo sprendimo prioretizavimas – manytina, tokio prioriteto trūkumas Bendruosiuose būtiniausiuose civilinio proceso standartuose nepagrįstas, todėl pastarasis aktas tobulintinas.

Ketvirtas ELI / UNIDROIT taisyklėse įtvirtintas teisės būti išklaustam principas. Į šio principo turinį pagal ELI / UNIDROIT taisykles patenka ginčo šalių teisė pateikti teismui procesinius dokumentus, įrodymus ir atsakyti į priešingos šalies pateiktuosius (11 straipsnis), teismo pareiga savo sprendimą grįsti tik į bylą pateiktais įrodymais ir nustatytomis faktinėmis aplinkybėmis, taip pat atlikti visapusišką ir išsamų jų vertinimą (12 straipsnis), taip pat nustatomas draudimas teismui bendrauti su viena iš šalių nesant kitos, o nutikus priešingai – informuoti kitą šalį apie tokią komunikaciją sudarant tinkamas sąlygas šiai atsikirsti. (13 straipsnis). Pastebėtina, kad aptariamą principą (ir ne tik šį) detalizuojantys straipsniai formuoja gana aiškią sistemą, straipsniuose nustatant taisykles, turinčias sąlytį ir su kitais civilinio proceso principais. Pavyzdžiui, aukščiau minėtasis 12 straipsnyje aptariama teismo pareiga sprendimą grįsti išsamiau ir visapusišku esamų byloje aplinkybių vertinimu kartu užtikrina ir šalių teisę į efektyvią savo teisių gynybą sprendimo apskundimo atveju, o 13 straipsnio nuostata dėl šalių informavimo pareigos turi aiškų sąlytį su ginčo šalių lygiateisiškumo principo užtikrinimu. Šioje vietoje, autorius nori pažymėti, jog iš kol kas aptartų ELI / UNIDROIT taisyklėse įtvirtintų principų galima pastebėti itin sistemišką taisyklių

rengėjų požiūrį į civilinio procesų principus, jų tarpusavio ryšį bei sąveiką, ko, kaip jau minėta anksčiau dėl savo funkcinio-instrumentinio pobūdžio stokoja Bendrieji būtiniausi civilinio proceso standartai.

Penktasis – teisinės pagalbos prieinamumo bei teisės būti atstovaujama užtikrinimo principas, detalizuojamas taisyklių 14-16 straipsniuose. Šių straipsnių nuostatomis įtvirtinama asmens teisė veikti be atstovo, jeigu atstovas nėra būtinas, asmenų teisė pasirinkti savo atstovą, būti atstovaujama ne tik advokato, bet ir organizacijų ar kitų asmenų, kai tai leidžiama įstatymu, taip pat asmenų teisė asmeniškai dalyvauti teismo posėdžiuose. Šį principą detalizuojančiose normose, konkrečiai 15 straipsnio 3 dalyje, taip pat nustatytas įpareigojimas teismui gerbti advokato ir atstovaujamojo bendravimo slaptumą ir konfidencialumą. Taigi abiejų aptariamų aktų reguliavimas šio principo atžvilgiu iš esmės sutampa.

Atkreiptinas dėmesys, jog dėl šeštojo ELI / UNIDROIT taisyklėse išskiriamo principo galima pastebėti esminę takoskyrą tarp aptariamų aktų (nors ir su tam tikrais neišvengiamais panašumais). Pastebėtina itin plati teismo proceso ir veiklos viešumo principo apimtis – 17 straipsnio 5 dalyje nustatoma, jog šalių, liudytojų ir kitų fizinių asmenų duomenys (vardas, pavardė ar kiti identifikaciniai duomenys¹¹) pagal bendrąją taisyklę turi būti vieši – tokia taisyklių autorių pozicija grindžiama kai kuriose ES valstybėse egzistuojančia teisine tradicija sprendimuose įrašyti byloje dalyvaujančių asmenų pilnus vardus ir pavardes (ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės, 17 straipsnio komentaro 7 punktas). Tokios bendrosios taisyklės nustatymas civilinių ginčų atvejais remiantis ES dominavimo neturinčia pozicija, taip pat ES egzistuojant tendencijai griežtinti asmens duomenų apsaugos reikalavimus, autoriaus vertinimu, kelia abejonių. Taip pat, pastebėtina susikertanti aptariamų aktų pozicija dėl prioritetinės teismo proceso formos – ELI / UNIDROIT taisyklėse, priešingai negu aukščiau aptartuose Bendruosiuose būtiniausiuose civilinio proceso standartuose, autoriaus vertinimu, teikiamas prioritetas rašytinei proceso formai, nustatant, jog žodiniai teismo posėdžiai rengiami teismui nusprendus ar šalies prašymu.¹² Kitose ELI / UNIDROIT taisyklių aptariamą principą detalizuojančiose normose reguliavimas iš esmės sutampa su nustatytosiomis Bendruosiuose būtiniausiuose civilinio proceso standartuose – skatinamas, kur aktualu, komunikacijų technologijų naudojimas, nustatoma teismo teisė riboti bylos medžiagos viešumą siekiant apsaugoti komercines,

¹¹ Aptariamame ELI / UNIDROIT taisyklių straipsnyje vartojama sąvoka „tapatybė“.

¹² Autoriaus nuomone, toks normos išdėstymas suponuoja netiesiogiai suformuluoja bendrąją taisyklę, teikiančią prioritetą rašytiniam procesui.

valstybės, profesines ar kitas paslaptis. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors konkrečiose normose nėra taisyklių, nustatančių dirbtinio intelekto naudojimą, ir ne be pagrindo (ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės, 18 straipsnio komentaro 9 punktas), vis dėlto aptariamų taisyklių rengėjai išsako poziciją dėl šios potencialiai ateityje galinčios kilti problemos – rengėjų vertinimu, tokios technologijos turėtų būti naudojamos siekiant pagreitinti ir palengvinti paprastų sprendimų priėmimą, tačiau neturėtų užimti teisėjų funkcijos. Autoriaus vertinimu, nors iš esmės ELI / UNIDROIT taisyklių funkcionavimui ir adaptacijai šie vertinimai didelės reikšmės neturi, vien šios potencialiai neišvengiamos ateityje kilsiančios problemos aptarimas bei autoritetingos pozicijos pateikimas indikuoja visapusišką ir išsamų (kaip jau minėta aukščiau dėl vientisos principų sistemos, matomos aptariamose taisyklėse) egzistuojančių ir potencialiai galinčių kilti problemų įvertinimą.

Paskutiniai „Principų“ skirsnyje įtvirtinti teismo kalbos, teisės į vertimus į vertėją bei interpretatorių principai. ELI / UNIDROIT taisyklės nustato, jog teismo procesas pagal bendrą taisyklę turi vykti teismo (jo valstybės) kalba, asmenims turi būti suteikiama teisė į vertėją ar, jei asmuo turi kitų kalbos sutrikimų – interpretatorių taip kartu užtikrinant tokių asmenų teisę būti išklaustam ir taip pat užtikrinant efektyvią teisminę gynybą, šalių lygiateisiškumą. Šios taisyklės, iš esmės taip pat kaip ir nustatytosios Bendruosiuose būtinuosiuose civilinio proceso standartuose iš esmės įtvirtina jau įprastą tarptautinėje bendruomenėje pripažįstamą reguliavimą.

Pažymėtina, kad kitose, konkrečius proceso klausimus reguliuojančiose ELI / UNIDROIT taisyklių normose galima identifikuoti taip pat ir kitus principus, pvz.: rungimosi principą, atsiskleidžiantį per šalių pareigą pagrįsti faktus, kuriuos šios teigia, viešojo intereso gynimo principą, leidžiantį asmenų, atsakingų už viešojo intereso gynimą intervenciją į konkrečią civilinę bylą, detalai nustatomi įrodinėjimo principai (pagrįsto įsitikinimo įrodinėjimo standartas, neteisėtai surinktų įrodymų draudimo procese principas ir kt.), „pralaimėjęs moka“ principas, *lis pendens* bei *res judicata* taisyklės ir kt., tačiau kaip minėta, dėl ribotos darbo apimties, autorius detaliau dėl jų nepasisako.

Apibendrinant ELI / UNIDROIT pavyzdinėse civilinio proceso taisyklėse įtvirtinamų civilinio proceso principų analizę, palyginus šias taisykles su anksčiau aptartais Bendraisiais būtiniais civilinio proceso standartais, visų pirma pastebėtinas ryškus skirtumas tarp abiejų aktų rengėjų perspektyvų – pirmiau aptartame dominuojantis funkcinis-instrumentinis, o antrajame – sistemiškas, išsamus ir neretai persidengiantis požiūris. Kaip jau minėta, autoriaus vertinimu toks išsiskyrimas nemaža dalimi, tikėtina,

pagrįstas skirtinga aptartų aktų prigimtimi, tikslais, orientacija bei potencialiu poveikiu. Nors abejais aktais siekiama iš esmės to paties galutinio tikslo – ES civilinio proceso teisės aukštesnio harmonizacijos lygio, ELI / UNIDROIT taisyklės, būdamos pavyzdiniu, rekomendacinio pobūdžio, nesusidurdamos su politinio sprendimo problema, pateikia išsamų ir pažangų civilinio proceso modelį, manytina, tapsiantį daugelio ateities reformų dalimi ir išeities tašku – tokiu būdu sukuriant tinkamas sąlygas stichiškai (nors tikėtina, pakankamai lėtai) ES civilinio proceso harmonizacijai.

IŠVADOS

1. ES IR ES VN kompetencija ir vaidmuo reguliuojant civilinio proceso teisę, nors iš pirmo žvilgsnio paprasta ir apsiriboja SESV 81 straipsnio nuostatomis, iš tiesų yra sudėtingas ir probleminis klausimas, dėl netiesioginio ESTT reguliuojamojo vaidmens. Pagrindiniai iki šiol ESTT praktikoje suformuluoti ES ir ES VN sąveikos principai neretai sukelia daugiau klausimų negu atsakymų, kadangi nustato abstrakčius ir problemiškus standartus, kurių taikymas neretai gali ne tik neatnešti ES ir ES VN teisių sistemų harmonijos, tačiau atvirkščiai – kurti fragmentaciją.
2. Iki šiol ES lygmeniu priimtų instrumentų harmonizuojantis poveikis pakankamai menkas. Nemažai šių instrumentų orientuoti tik į pavienių problemų sprendimą civilinio proceso srityje, tačiau vientisos ES civilinio proceso sistemos nesukuria, jų teisinių formų įvairovė bei reguliavimo sritis lemia kompleksiškos ir itin sudėtingos sistemos formavimąsi, kuris savo ruožtu neretai apsunkina civilinio proceso harmonizacijos procesą, kadangi vis viena palieka vietos procedūrinei diversifikacijai tarp ES VN.
3. Svarbaus ir esminio žingsnio link platesnės ir labiau sistemiškos harmonizacijos poreikis ir esamų priemonių nepakankamumas neginčijamas. Iki šiol atliktų potencialaus tokio harmonizuojančio instrumento galimo poveikio vertinimų pateikiami duomenys ir išvados dėl įvairiapusiškos tokio instrumento naudos taip pat atspindi ES vis dar egzistuojant gana gremėzdišką fragmentuotą mechanizmą, neturintį bendros rišamosios medžiagos, kurią galėtų suteikti bendri ES civilinio proceso principai.
4. Paskutinės iniciatyvos siekiant ženklėsio judėjimo link vientisos ES civilinio proceso sistemos sukūrimo laikytinos sveikintiniais žingsniais. Bendruosiuose būtinausiuose civilinio proceso standartuose išdėstytos taisyklės, nors dauguma ir egzistuoja ES sistemoje, tačiau pateiktos vientisame akte suteikia išsamesnę ir aiškesnę jos perspektyvą, o pateikiamos naujos nuostatos, orientuotos į glaudesnę teisininkų bendruomenės bendradarbiavimą bei apmokymą, tikėtina gali padėti svarbų pagrindą tolimesnei ES teisinės erdvės ir joje veikiančių asmenų integracijai ir ES VN tarpusavio pasitikėjimu ir pripažinimui. ELI / UNIDROIT pavyzdinės taisyklės savo ruožtu – itin išsamus ir detalus aktas, tikėtina, dėl savo

rekomendacinio pobūdžio, aiškios sistemos ir autoriteto galintis susilaukti plataus pripažinimo ir taikymo teismuose visos ES mastu, vadovaujantis juo kaip pavydžiu pripažinto ir pagrįsto civilinio proceso klausimų vertinimu, taip pat galų gale turintis potencialo tapti ir nacionalinių ES VN civilinio proceso sistemų reformų pavyzdžiu, taip ženkliai prisidėsiantis prie bendros ES civilinio proceso principų sistemos suformavimo.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

1. 2001 m. gegužės 28 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1206/2001 dėl valstybių narių teismų tarpusavio bendradarbiavimo renkant įrodymus civilinėse ar komercinėse bylose. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32001R1206>;
2. 2003 m. sausio 27 d. Tarybos direktyva 2003/8/EB numatanti teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčiuose pagerinimą nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0008&from=EN>;
3. 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/48/EB dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0048>;
4. 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1896/2006, nustatantis Europos mokėjimo įsakymo procedūrą. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32006R1896>;
5. 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 861/2007 nustatantis Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A02007R0861-20170714>;
6. 2007 m. lapkričio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1393/2007 dėl teisminių ir neteisminių dokumentų civilinėse arba komercinėse bylose įteikimo valstybėse narėse (dokumentų įteikimas) ir panaikinantį Tarybos reglamentą (EB) Nr. 1348/2000. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32007R1393>;
7. 2008 m. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/52/EB dėl tam tikrų mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0052&from=EN>;
8. 2009 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/22/EB dėl ieškinių dėl uždraudimo ginant vartotojų interesus. [interaktyvus], nuoroda per

- interneta: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0022&from=EN>;
9. 2012 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1215/2012 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/ALL/?uri=CELEX:32012R1215>;
 10. 2013 m. gegužės 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/11/ES dėl alternatyvaus vartotojų ginčų sprendimo, kuria iš dalies keičiami Reglamentas (EB) Nr. 2006/2004 ir Direktyva 2009/22/EB. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0011&from=EN>;
 11. 2014 m. gegužės 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos Reglamentas (ES) Nr. 655/2014 kuriuo nustatoma europinio sąskaitos blokavimo įsakymo procedūra, siekiant palengvinti tarpvalstybinį skolų išieškojimą civilinėse ir komercinėse bylose. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0655&from=EN>;
 12. 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32016R0679>;
 13. 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 96/9/EB ir 2001/29/EB. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32019L0790>;
 14. 2013 m. birželio 11 d. Komisijos rekomendacija dėl Sąjungos teisės aktuose įtvirtintų teisių pažeidimo atvejais taikytinų valstybių narių įpareigojamųjų ir kompensacinių kolektyvinio teisių gynimo mechanizmų bendrųjų principų. . [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013H0396&from=EN>;

Specialioji literatūra

15. Burkhard Hess *et al.* The Future of the European Law of Civil Procedure. Coordination or Harmonisation? Intersentia, 2020.

16. David M. Driesen *et al.* The Functioning of Transaction Costs: Rethinking Transaction Cost Minimization in a Worlds of Friction. Arizona Law Review, 2005. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://arizonalawreview.org/pdf/47-1/47arizlrev61.pdf>;
17. Geoffrey C. Hazard, Jr. The Supreme Court as a Legislature, Cornell Law Review 1978. [interaktyvus], nuoroda per internetą: https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=3287&context=fss_papers;
18. Valentinas Mikelėnas. Intepretacinis žaismas, arba kaip kurti teisę be parlamento. Jurisprudencija, 2009. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/1563/1502>;

Teismų praktika

19. ETT 1968 m. balandžio 4 d. sprendimas byloje Firma Gebrüder Lück v Hauptzollamt Köln-Rheinau, ECLI:EU:C:1968:24; [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61967CJ0034>;
20. ETT 1976 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje Rewe-Zentralfinanz eG and Rewe-Zentral AG v Landwirtschaftskammer für das Saarland. ECLI::EU:C:1976:188; [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-33/76>;
21. ESTT 1995 m. gruodžio 14 d. prejudicinis sprendimas byloje eroen van Schijndel and Johannes Nicolaas Cornelis van Veen v Stichting Pensioenfonds voor Fysiotherapeuten, [interaktyvus], nuoroda per interenetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:61993CJ0430>;
22. ESTT 1995 m. gruodžio 14 d. prejudicinis sprendimas byloje Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS v Belgian State, ECLI:EU:C:1995:437, [interaktyvus], nuoroda per interenetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:61993CJ0312>;
23. ESTT 1998 m. gruodžio 1 d. prejudicinis sprendimas byloje B.S. Levez v T.H. Jennings (Harlow Pools) Ltd., ECLI:EU:C:1998:577, [interaktyvus], nuoroda per interenetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61996CJ0326>;
24. ESTT 2000 m. spalio 5 d. sprendimas byloje Federal Republic of Germany v European Parliament and Council of the European Union. ECLI::EU:C:2000:544.

- [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61998CJ0376>;
25. ESTT 2013 m. spalio 3 d. sprendimas byloje Soledad Duarte Hueros v Autociba SA, Automóviles Citroën España SA. ECLI:EU:C:2013:637. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=142614&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4227769>;
26. ESTT 2012 m. birželio 14 d. sprendimas byloje Banco Español de Crédito SA v Joaquín Calderón Camino. ECLI:EU:C:2012:349. [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=123843&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4482737>;
27. ESTT 2018 m. gegužės 17 d. sprendimą byloje Karel de Grote – Hogeschool Katholieke Hogeschool Antwerpen VZW v Susan Romy Jozef Kuijpers, ECLI:EU:C:2018:320; [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=202049&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6474444>;
28. 2018 m. rugsėjo 11 d. Generalinio advokato Nils Wahl išvada byloje dėl prejudicinio sprendimo The Minister for Justice and Equality and The Commissioner of the Garda Síochána v Workplace Relations Commission; ECLI:EU:C:2018:698, [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=205542&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6882422>;
29. ESTT 2018 m. gruodžio 4 d. prejudicinis sprendimas byloje The Minister for Justice and Equality and The Commissioner of the Garda Síochána v Workplace Relations Commission; [interaktyvus], nuoroda per internetą: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=208381&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6505978>;
- 30.

Kiti šaltiniai

31. 2013 m. lapkričio 19 d. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT IMPACT ASSESSMENT Accompanying the document Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council establishing a European

- Small Claims Procedure and Regulation (EC) No 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure. [interaktyvus], nuoroda per interenetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:52013SC0459>;
32. Briefing by Rafal Manko. Preliminary Reference Procedure. European Parliamentary Research Service. July 2017. [interaktyvus], nuoroda per interenetą: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/608628/EPRS_BRI\(2017\)608628_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/608628/EPRS_BRI(2017)608628_EN.pdf);
33. 2016 m. Europos Parlamento *European Added Value Assessment on Common Minimum Standards of Civil Procedure* I priedas, Magdalena Tulibacka, Margarita Sanz, Roland Blomeyer atliktas tiriamasis darbas.
34. 2017 m. liepos 4 d. Europos Parlamento rezoliucija su rekomendacijomis Komisijai dėl Europos Sąjungos bendrų būtiniausių civilinio proceso standartų. [interaktyvus], nuoroda per interenetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0210_EN.html;
35. 2019 m. Europos Parlamento *European Added Value Assessment on Common Minimum Standards of Civil Procedure*.
36. 2020 m. užbaigtos ELI / UNIDROIT pavyzdinės Europos civilinio proceso taisyklės. [interaktyvus], nuoroda per interenetą: <https://www.unidroit.org/instruments/civil-procedure/eli-unidroit-rules>.

SANTRAUKA

Europos sąjungos civilinio proceso principai – esama patirtis ir perspektyvos

Saulius Bareika

Magistro darbe analizuojama Europos Sąjungos civilinio proceso principų esama padėtis Europos Sąjungos lygmens reguliavimo, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikos kontekste, aptariamas iki šių dienų nueitas kelias Europos Sąjungos civilinio proceso harmonizavimo linkme, remiantis doktrinoje bei esamuose Europos Sąjungos lygmens tyrimuose išsakomomis egzistuojančiomis problemomis, siekiamas pagrįsti poreikis esminiam žingsniui – bendrų Europos Sąjungos civilinio proceso principų įtvirtinimui.

Šiuo metu egzistuojančios Europos Sąjungos civilinio proceso harmonizavimo priemonės daugiausiai nukreiptos į specifinių tarpvalstybiniame procese egzistuojančių problemų sprendimą, proceso optimizavimą. Nors dalis šių priemonių iš tiesų efektyvios, nemaža dalis dėl iki šiol priimtų aktų gausos, teisinių formų įvairovės ir specifinio reguliavimo lieka nepanaudoti ir nesudaro aiškios ir vientisos sistemos. Pagrindinės paskutinės iniciatyvos siekiant tokios harmonizacijos – Bendrieji būtiniausi civilinio proceso standartai bei ELI / UNIDROIT pavyzdinės Europos civilinio proceso taisyklės – sukuria esminį pagrindą siekiant esminės harmonizacijos. Lyginamoji šių iniciatyvų analizė leidžia išvelgti skirtingus išeities taškus siekiant bendros Europos Sąjungos teisinės erdvės civilinio proceso srityje sukūrimo. Bendruosiuose būtiniausiuose civilinio proceso standartuose pastebimas instrumentinis-funkcinis požiūris, leidžiantis taikliai optimizuoti ir palengvinti tarptautinį bendradarbiavimą, o vientisame akte išdėstomi pagrindiniai civilinio proceso principai turi potencialo padėti taip trūkstamą bendrą pagrindą iki šiol priimtam fragmentiškam teisiniam reguliavimui. ELI / UNIDROIT pavyzdinės civilinio proceso taisyklės savo ruožtu atneša itin visapusišką ir sistemišką civilinio proceso modelį, kuris, tikėtina ir pageidautina, ateityje taps daugelio civilinio proceso reformų Europoje pirminiu pavyzdžiu ir taip prisidės prie stichiškos ir savanoriškos harmonizacijos.

SUMMARY

Principles of Civil Procedure of the European Union – experience and future prospects

Saulius Bareika

The master's thesis analyzes the current situation of the principles of civil procedure in the European Union in the context of regulation at the European Union, the case law of the Court of Justice of the European Union, discusses the way to harmonize civil procedure in the European Union, based on existing problems an essential step in establishing common principles for the European Union's civil procedure.

The currently existing measures of harmonization of the European Union's civil procedure are mainly aimed at solving specific problems existing in the cross-border process and optimizing the process. While some of these measures are indeed effective, many remain unused and do not provide a clear and coherent framework due to the large number of acts adopted so far, the variety of legal forms and the specific regulation. The main recent initiatives to achieve such harmonization - the Common Minimum Standards in Civil Procedure and the ELI / UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure - provide an essential basis for achieving substantial harmonization. A comparative analysis of these initiatives reveals different starting points for the creation of a single European Union legal area in civil proceedings. The Common Minimum Standards in Civil Procedure provide an instrumental-functional approach to optimize and facilitate international cooperation, and the basic principles of civil procedure set out in a single act have the potential to contribute to the lack of a common framework for fragmented regulation to date. The ELI / UNIDROIT Model Rules of Civil Procedure in turn provide a highly comprehensive and systematic model of civil procedure, which is likely and desirable to set a precedent for many civil procedure reforms in Europe in the future and thus contribute to spontaneous and voluntary harmonization.